

Häfte nr 2, 2006-05-17 från projektet

Från jordbrukare till entreprenör

*- inspiration från livsstilar för självförsörjning
i Gästrikland och Hälsingland*

Kaffepaus ute på höåkern i Åbyn under 50-talet. En bild vi gärna förknippar med det svenska jordbruket.

***"Jordbrukets utveckling och förutsättningar
ur bondeperspektiv.***

***Möt lantbrukare om igår, idag, imorgon och
lantbrukarhustrun – den viktiga länken i
jordbruksföretagandet"***

***av Marianne Lundqvist
Hamrånge Hushållningsgille***

Innehåll

2. Sammanfattning
3. Jordbrukets utveckling under 1900-talet och fram till idag
8. Gävleborgs läns hushållningssällskap
10. Så föds Kooperationen
13. Robert i Järbo valde fjällkor
15. Mats och Birgitta i Trödje
18. Bondelivet på Smensgård i Österfärnebo
22. Jonas och Camilla i Västerbor
25. Rickard, Robert och Anna-Karin, tre syskon som satsat på mjölk
28. Christina och Ingemar, mjölkbönder i Hamrångebygden
31. Anders och Mats satsar på får
34. Bo Wretblad, driver gården Ängsberg i Valbo tillsammans med brodern Hans
36. Jan-Erik – länets störste mjölkbonde med 400 kor i nya lagårn
39. Från mjölkbonde till skogsbonde, Per-Anders i Norrala
41. Från mjölkgård till lincafé
43. Två generationer Parhans i Alfta
45. Hälsingegården Ersk-Anders möter framtiden med Jakob och Kerstin
48. Britt-Marie Stegs, bonden som blev VD för ett miljonföretag
52. Lantbrukarhustrun - den viktiga länken i jordbruksföretaget
53. Förord lantbrukarhustrur
55. Anna, som blev bondmora på 30-talet
56. Berit, lantbrukare, lantbrukarhustru och sann ideolog
60. Christina, lantbrukarhustru 2006
62. Karin på Pallars i Järvsö
64. Solveig på Smensgård

Sammanfattning

Den verkliga utvecklingen av svenskt jordbruk tog sin början i och med Hushållningssällskapens tillkomst under tidigt 1800-tal. Sällskapen blev det samlande organet i att förmedla den kunskap som krävdes för en utveckling och att öka den nödvändiga produktionen av livsmedel.

Häftet koncentreras på utvecklingen under 1900-talet och fram till idag. Hur politiska beslut påverkat inte bara jordbruket och dess förutsättningar, utan också bonden och hans familj i vardagen.

Efter andra världskriget inleddes en utveckling som sedan dess fortsatt i allt snabbare takt. 60- och 70-talen blev de verkliga rationaliseringarnas årtionden. En efter en lades de mindre gårdarna ner och produktionsinriktningarna renodlades. Lantbrukarna gick från att "bara" vara bönder till att i allt större utsträckning också bli företagare. Avreglering 1991 följdes av EU-inträde fyra år senare, kraven har höjts och regelverk tillkommit. Mitt i alla förändringar har bonden/människan stått. Hur har han/hon påverkats? Hur ser de på sin situation? Vad har varit lätt? Vad har varit svårt? Vill de, och vad kan de göra för att möta framtiden?

Som självägande bönder har lantbrukarna i Gävleborgs län traditionellt varit duktiga på att diversifiera sina företag och begreppet entreprenörskap kommer att få en allt större betydelse i framtiden. Morgondagens lantbruk kommer inte att se ut som dagens. De traditionella familjejordbrukens tid är förmodligen snart förbi.

I intervjuer har lantbrukare från Gästrikland och Hälsingland berättat om sina tankar om igår, idag och imorgon. Med intervjuerna har jag velat lyfta fram den visdom som finns i deras jordnära förhållnings- och arbetssätt och som jag känner är viktigt att förmedla till framtida entreprenörer. Det har också känts viktigt, att dokumentera deras berättelser, eftersom denna livsstil delvis är på väg att försvinna.

Ett särskilt avsnitt ägnas lantbrukarhustrun. Jag har valt, att använda den benämningen, därför att hon för mig är mycket, mycket mera än enbart lantbrukare. För var skulle det svenska lantbruket ha stått utan hennes insatser?

Ett varmt tack till alla er som ställt upp vid mina intervjuer och till er som finansierat projektet!

Handelsbanken
Bergby

 MELLANSKOG
Skogsägarna

HAMRÅNGE JORDÄGARES KASSA

 Hushållnings
sällskapet

Arbetsförmedlingen

Sparbanksstiftelsen Nya

Hamrånge Kreatursförsäkringsförening

Jordbrukets utveckling under 1900-talet och fram till i dag

Jordbrukspolitik var långt ifrån ett okänt begrepp, när 1900-talet tog sin början. Redan Gustav Wasa hade ju insett att brukandet av jord kunde bidra med betydande skatteintäkter till hans kassakista och vad jorden gav i sekler som följde var av avgörande betydelse för vårt lands befolkning.

1700- och 1800-talets agrara revolution med sin odlingsexpansion, nyodling och omstrukturering av bebyggelse och åkermark genom storskifte och laga skifte, kom inte bara att lägga grunderna till en växande befolkning utan banade också vägen för industrialiseringen av vårt svenska samhälle. Och även om jordbrukets betydelse för bruttonationalprodukten sjönk från nästan 40 procent under 1870-talet till endast 12 procent vid 1940-talets början, så levde det i allra högsta grad i symbios med industrin. Jordbruket behövde maskiner och redskap, i gengäld innebar mekaniseringen att arbetskraft kunde föras över till industrin. Erfarenheterna från första världskriget, där försörjningspolitiken varit misslyckad, fick bestående betydelse för den framtida jordbrukspolitikens utformning. Genom regleringar stimulerades nu produktionen med självförsörjningsgrad som mål.

Och politiken har fortsatt att styra vårt svenska lantbruk genom tiderna. Knappast någon näring har väl så noga synats under lupp.

En näring i expansion

Vid 1800-talets början uppgick landets åkerareal till 1 805 000 hektar, vid sekelskiftet var motsvarande siffra nära dubbelt så stor, vilket inneburit en nyodling på mellan 9- och 10 000 hektar årligen. Gävleborgs län, med

sina självägande bönder, utgjorde inget undantag utan ökade från 10 000 till 100 000 hektar åkermark under samma period. I vårt län var dock åkerarealens utbredning som allra störst under 1930-talet. Fortfarande och en lång bit in på 1900-talet hade fäbodarna en funktion här.

Odlingen av vallväxter ökade, hässjorna blev ett vanligt inslag i bybilden. I Hälsingland kom linet att få stor betydelse, liksom att havren blev ett allt vanligare sädesslag i våra trakter. Avkastningen ökade och den grundläggande förklaringen var det sätt att använda jordbruksmarken på, som spreds under perioden 1870-1945. Med hög djurtäthet och ett växelbruk där djurfodret odlades på åkern. Nya växtföljder och konstgödsel bidrog också, även om konstgödsel inte var så vanligt häruppe.

För landet som helhet ökade även husdjurssidan kraftigt under samma tidsepok, men fick inte samma genomslag i vårt län. Från 43 000 till 65 000 kor under en hundraårsperiod var alls inte i relation till riket som helhet och motsvarade inte periodens starka befolkningsutveckling.

Misslyckad egnahemspolitik

Jordbruksstatistiken tog form under slutet av 1800-talet och ungefär samtidigt inriktades jordbrukspolitik mot stöd för storskaligt nybildande av små jordbruk. I botten låg att arbetskraft behövdes på landsbygden, bl a hade emigrationen starkt bidragit till den minskande befolkningen. Det skulle skapas möjlighet att etablera sig som småbrukare också i det egna landet och med bundenheten till den egna torvan skulle tillgången på arbetskraft säkras, menade man. Beslutet innebar

att staten skulle stycka upp och sälja sina egendomar, även köpa upp och stycka enskild egendom som sedan skulle erbjudas arbetare utan jord. Det skapades en lånefond som gav tillgång till kapital och egnahemslagen 1904 medgav så höga lån, att självständigt bärkraftiga småbruk ansågs kunna bildas med deras hjälp.

Egnahemsbildningen rullade på under 1910-talet och fram till tiden för första världskriget hade inom Gävleborgs län drygt 500 lån beviljats för ändamålet. Den statligt stödda egnahemsbildningen kulminerade mellan 1925 och 1936, då nära hälften av alla lån till jordbruksegnahem beviljades. Detta trots att man upptäckt att uppsplittringen bland ägandet inte var bra och att småbrukspolitikerna inte alls gav önskvärt resultat. Den skapade inga bärkraftiga enheter, de var inte effektiva, hade lägre konsumtionsstandard och medgav varken rationalisering eller mekanisering.

Nej, småbrukarlivet blev inte det paradiset som sekelskiftets entusiaster tänkt sig och sett mot målsättningarna som satts upp för egnahemsstöden var resultatet föga imponerande. Den politiska styrningen hade inte varit framgångsrik för totalt i landet hade endast 19 000 nya jordbruksegnahem tillkommit under 30-årsperioden och det satt i relation till de 330 000 mindre jordbruk som fanns 1919 talar sitt tydliga språk.

Jordbrukspolitik och prisregleringar

Jordbrukets inkomster påverkades inte bara av den inhemska konsumtionen utan även av exportmarknaden. En botten nåddes 1932/33 och redan innan den akuta krisen, var jordbrukets lönsamhet svag. Avsättning till lönsamma priser blev det alltmer

överskuggande problemet för lantbruket och under mellankrigstiden satte jordbrukspolitikerna avsättningen av jordbrukets produkter i centrum. Jordbrukets prisregleringssystem föddes för såväl spannmåls-, som mjölk- och köttproduktion. Genom stoppad import och subventionerad export försäkrades jordbruket avsättning för sina produkter oavsett produktionsvolym. Livsmedelssubventioner gentemot svenska konsumenter föreslogs.

Småbrukspolitikens tid var förbi, men fortfarande var flykten från landsbygden stor och starkt oroande upplevde man det från statsmakterna, att det framför allt var kvinnorna som sökte sig därifrån. Åtgärder måste vidtas, så som det i 1942 års jordbrukspolitiska utredning "annars skulle sexualproportionerna på landsbygden komma att snedfördelas". Beslutet som kom fem år senare innebar, att staten via fortsatta regleringar skulle hålla jordbrukspriserna uppe och skapa en struktur av bärkraftiga, effektiva och rationellt skötta familjejordbruk. Som skulle ge en ekonomisk utveckling likvärdig andra grupper. Rationaliseringen skulle ske på frivillig väg (var man kanske vis efter misslyckandet med den styrda egnahemsbildningen?) och via lån, bidrag och rådgivning underlättade staten omställningen av dessa s.k. basjordbruk.

Bilden av Sörgårdsidyllen växer fram

Fram tonade den bild som för många av oss blivit något av en symbol för det svenska jordbruket. En Astrid Lindgrens Bullerby med soliga sommardagar, böljande sädesfält, betande kossor i hagen och barn åkande i hölasset efter häst eller traktor. En idealbild som väl dolde det idoga arbete

som krävdes av både man och hustru i det fortfarande tunga arbetet ute på gårdarna.

En ny jordbrukspolitisk era hade tagit vid, en era som blev inledningen till de förmodligen största förändringarna någonsin för den svenske bonden. Rationaliseringarna fortsatte i en allt snabbare takt, till stor del givetvis genom den omfattande mekanisering av jordbruket som på allvar tog fart efter andra världskriget. Det förhållandet gällde även vårt län, även om småbruk levde kvar under både 50- och 60-talen.

Skogen av stor betydelse för länets jordbruk

För vårt län är diversifiering inget nytt begrepp. Det har ofta kombinerats med andra verksamheter i stor utsträckning, och allra störst betydelse har skogen haft för de flesta av länets självägande bönder. Skogen skapade inte bara arbete, den gav också livsviktiga inkomster till jordbruken.

Som ett område avgörande för landets skogsindustrier har även skogen och dess skötsel påverkats av olika politiska beslut över tiden. Produktion i samklang med naturvård har varit honnörsord under de senaste årtiondena och biologisk mångfald och nyckelbiotoper återkommande termer i skogsbruket.

Skogsvårdsstyrelserna har varit och är statens länk ut mot skogsbruket, skogsägareföreningarna skogsägarnas part i prisförhandlingar och näringspolitiska frågor.

Strukturrationaliseringarnas tid

I nästa jordbrukspolitiska beslut, 1967, spändes rationaliseringsbågen ytterligare. I utredningen som föregick beslutet renodlades det ekonomiska tänkandet, nu skulle

jordbrukspolitiken i första hand stödja den samhällsekonomiska tillväxten. Nu skulle jordbruken effektiviseras såsom industrin. Lantbruksnämndernas befogenheter utvidgades på bekostnad av hushållningssällskapen och begrepp som strukturrationalisering, bärkraftiga enheter och förvärvstillstånd blev en del av bondens vardag. Rationaliseringarna drevs i ett strikt uppifrånperspektiv, en efter en lades de mindre gårdarna ner.

För norra Sverige, liksom Dalarna, Gävleborg, Dalsland och Värmland, blev KR- och SR-jordbruk en realitet (KR stod för koncentrerad- och SR för särskild rationalisering). Framförallt ansågs bättre ekonomibyggnader behövas i de här delarna av landet och de statliga rationaliseringsstöden täckte 40 procent av byggnads- och täckdikningskostnader ute på gårdarna. Kraven för att få stöd var marktillköp eller långsiktiga tillskottsarrenden, men även om tanken var att skapa företag som kunde försörja mer än en familj, så blev de flesta KR- och SR-gårdarna ändå enfamiljsföretag. Mellan 40 och 50 sådana gårdar växte fram i vårt län under perioden 1967 till 1980, men hur många som idag är kvar som aktiva lantbruk, finns inga uppgifter om.

1967 års jordbrukspolitiska beslut hade liten förankring i bondeleden och reaktionerna därifrån var inte odelat positiva. Bonde ställdes mot bonde, dörrar öppnades för några medan de stängdes för andra. Rationaliseringarna hade kommit ändå, det hade utvecklingen sett till, menade man, med den skillnaden, att då hade bondekåren varit delaktig.

1970-talet, ett årtionde i medvind för många lantbrukare

Fortfarande var lönsamheten dålig och missnöjet hos lantbrukarna pyrde. Men efter kraftfulla demonstrationer uppnådde inte minst mjölk-

producenterna framgång i 1971 års prisförhandlingar. Livsmedelspriserna steg med starka reaktioner från konsumtionshåll som följd, vilket så småningom resulterade i införandet av livsmedelssubventioner. Men det reglerade jordbruket skapade också ett kostsamt överskott som växte.

Många etablerade lantbrukare med djurproduktion, utmärkande för bl.a. vårt län, vittnar om ett 70-tal i medvind. Virkespriserna var goda, avräkningspriser för jordbrukets produkter likaså och med tillfredsställande ekonomi kunde nödvändiga investeringar göras och "man kunde betala en ny traktor på två år". För framtidens bönder, de unga och nystartade däremot, var bilden inte lika ljus. Med en hög skuldsättning försämrade de höga räntorna villkoren.

1977 var det dags för nya riktlinjer i jordbrukspolitiken; nu skulle staten underlätta för jordbrukarna istället för att dirigera dem och än en gång skapa en "ekonomisk och social standard, som var likvärdig med den som jämförbara grupper uppnådde". Familj jordbruket skulle även fortsättningsvis vara den dominerande företagsformen.

Att satsa på jordbruk innebar redan då miljoninvesteringar, som företagsmässigt krävde långsiktighet, men jordbrukspolitiken var ryckig och 1983 kom nästa översyn. Nu skulle produktionen effektiviseras igen. Mitt i allt detta stod åter bonden/människan.

Avreglering och EU

Livsmedelssubventionerna på alla produkter utom konsumtionsmjölken avskaffades och Sveriges jordbruk gick mot en avreglering, som 1991 blev ett faktum.

Det system som med undantag av en del modifieringar gällt under ett drygt halvsekel övergavs. Det hade visserligen gett bonden en viss trygghet,

men effektiviseringar och regleringar med ökad produktion som följd hade gått för långt. Efterfrågan steg inte i samma takt och stödet till svenskt jordbruk kostade i slutet av 80-talet nära 17 miljarder kronor varje år. Ändå kunde lönsamheten ifrågasättas och de svenska matpriserna låg hela 60 procent över priserna i EG/EU.

Inkomst målet ströks och marknadspriser infördes. Staten bidrog med ett riktat omställningsstöd och inrättade en ny myndighet, Statens jordbruksverk, som skulle underlätta jordbruksnäringens anpassning till den avreglerade marknaden. Men det var upp till den svenske bonden att själv rationalisera, att på ett nytt sätt möta konsumenten. Alltmer fokus sattes på bonden som företagare.

Avregleringen av svenskt jordbruk blev en kort parentes. 1994 sa Sverige ja till en EU-anslutning och tog därmed än en gång steget in i regleringarnas värld. Den här gången infogad i en visserligen övernationell, men med förhoppning om, en långsiktigare jordbrukspolitik.

Uppifrånperspektivet allt tydligare

Bonden ställdes inför nya utmaningar. Med sänkta priser fortsatte produktionen av kött, fläsk, mjölk och spannmål. Kompensationsbidrag, djurbidrag, mjölkkvoter, areal- och miljöersättningar blev nya begrepp. Och det blev av avgörande betydelse för ekonomin att sätta kryss i rätt ruta i horden av blanketter.

EU-byråkratin var omfattande och förenklades knappast av svenska regler, som tillsammans alltmer tenderar att detaljstyra verksamheten ända ner på gårdsnivå. Uppifrånperspektivet har blivit än tydligare i bondens vardag. Blankettraseri och dokumentationskrav och med hot om sanktioner om inte villkoren uppfylls.

Idag har de första stöden förvandlats till gårdsstöd med tvärvillkor och rationaliseringen fortsätter i en om möjligt ännu snabbare takt. Lantbruk läggs åter ner, med den skillnaden att det nu ofta är den allra siste bonden i en by som försvinner.

Långt innan, och som en följd av en Astrid Lindgrendebatt, fick Sverige sin djurskyddslag. Djur som inte hade det bra, som vanvårdades, skulle värnas. Och så långt var allt väl. Det skrev bonden också under på. Men tyvärr kom lagen också i alltför många fall att bli ett redskap mot bonden. Kunskapen om och förståelsen för den praktiska vardagen på en lantgård, om den praktiska djurskötseln, kunde ibland vara skrämmande låg hos ansvariga tjänstemän och politiker.

Med utrymme för flexibla tolkningar blev paragrafernas regler för många ett instrument i deras myndighetsutövning. Man valde konfrontation istället för samarbete, rättssäkerheten sattes ur spel och ingen vet hur många justitiemord som begåtts sedan lagens tillkomst.

Att ren vanvård ska beivras, det har varje seriös lantbrukare ställt sig bakom. När det ändå sker är det nästan undantagslöst personliga tragedier som ligger bakom. Ett led i positiv riktning är därför de omsorgsgrupper i LRF:s

regi som i sådana fall nu arbetar för humana lösningar för både människa och djur.

Entreprenören i bonden allt viktigare

Teknik och produktion har utvecklats, förutsättningar förändrats. De traditionella familjejordbrukens tid är förbi, betande kossor blir en alltmer sällsynt bild och den som vill överleva måste utveckla eller hitta kombinationsverksamheter. Nischa in sig eller slå in på helt nya banor. Vägarna att möta framtiden ser olika ut för var och en, men entreprenören i bonden blir allt viktigare. Det är utvecklingens gång och något som lantbrukarnas egen organisation LRF understryker.

”Varje gård och varje individ har sina speciella förutsättningar. Det är upp till var och en att ta vara på dem och det är du själv som måste göra det verkliga jobbet. Om du vill satsa på framtiden finns inga genvägar. Du måste vända på alla stenar. Saker och ting sker inte av en slump. Man får dem att hända. Framtiden ligger i dina egna händer”, säger förbundsordförande Lars-Göran Pettersson i sin uppmaning till landets bönder.

Gävleborgs läns Hushållningssällskap

Vid 1800-talets början stod det svenska lantbruket på en låg nivå och riksdagens ständer insåg att ett rätt bedrivet lantbruk var av högsta betydelse för landet. Därtill att det behövdes ett samlande organ för att förmedla den kunskap som krävdes för en utveckling och att öka produktionen av livsmedel. Den uppgiften kom att falla på Hushållningssällskapen. Det var de, som inledde och fortsatte utvecklingen av det svenska lantbruket.

En plan för sällskapens organisation utarbetades och godkändes 1813 av Kungl. Majt. "Genom upplysning, efterdömen, uppmuntran eller belöningar" skulle de medverka till lantbrukens förbättrande. Den 28 januari 1814 tillkännagav landshövdingen i Gävle, greve Erik Sparre, namnet på de tolv män han kallat att bilda ett Hushållningssällskap för Gävleborgs län.

Så enkelt att bedriva verksamhet blev det nu inte för de ekonomiska resurserna var starkt begränsade. Men se redan då hade staten goda inkomster från brännvinsförsäljningen och vid riksdagarna 1853-1855 avgjordes finansieringen. Brännvinsmedlen fick bli sällskapens bas. Dessförinnan hade lokala hushållningssällskapen, som sällskapens förlängda arm, bildats ute i bygderna. För Gävleborgs län kom de första 1835.

Genom tillförda medel kunde nu i vårt län länsagronom, mejeriinstruktör och mejerska anställas. Sällskapets olika rådgivare för husdjurskötsel och odling av jordbruksmarken kom att bli uppskattade och utnyttjades flitigt av länets jordbrukare.

Hushållningssällskapet i Gävleborgs län tog dessutom initiativ till sk vandringsrättare (lokalt placerade rådgivare), så att alltfler lantbrukare kunde ta del av rådgivningen.

Förutom rådgivningen var sällskapen även starkt inriktade på utbildning. I vårt län kom den första skolan för utbildning av jordbrukets förmän till stånd på Åby gård i Valbo 1856 och därefter följde både folkhögskolor och lantmannaskolor med undervisning anpassad mot lantbrukarna själva.

Hushållningssällskapens koncept tilltalade lantbrukarna, deras rådgivare talade till bönder på bönders vis, och efter att från början endast ha lockat de stora jord- och bruksägarna så inträdde alltfler mindre jordbrukare som medlemmar. En reform 1923 öppnade sällskapen för alla respektive läns jordbrukare och män som kvinnor kunde väljas in som ledamöter. Med omorganisationen två år senare fastställdes att rösträtten tillkom de valda ombuden, vilket gav sällskapen en bättre demokratisk ordning.

När sällskapet var ett knappt halvsekel gammalt uppstod en schism så stor mellan de två landskapen i Gävleborgs län att det höll på att sluta med en delning av sällskapet. Hälsingarna, med 3/4 av länsarealen och 2/3 av befolkningen ansåg att sällskapets styrelse, med sitt säte i Gävle, låg alltför avlägset. Sätet borde istället ligga i Söderhamn, ansåg man. Nu var det inte möjligt, eftersom länsstyrelsen hade sitt säte i Gävle, men när de inte fick gehör att få en lantbruksagronom och djurläkare till landskapet och det inte heller beviljades anslag till en "mönstergård" i Hälsingland utan medel istället anslogs till Lantbruksskolan i Valbo, ja då kom hälsingebudet ordentligt i svallning. Inte förrän sällskapets sekreterare J A Södermark personligen ingrep på ett kraftfullt sätt och gick hälsingarna till mötes på vissa punkter, kunde delningsförslaget avstyras.

Politiska beslut försämrade förutsättningarna för hushållningssällskapen

När jordbrukspolitiken sedan

sekelskiftet alltmer fokuserades på det mindre jordbrukets utvecklingsmöjligheter, riktades hushållningssällskapens intresse åt det hållet. De administrerade huvuddelen av de s.k. egnahemslånen, arrangerade småbrukspremieringar, kurser och studieresor för småbrukare och startade försöksverksamheter.

Under mellankrigsåren blev Hushållningssällskapen till stor del statens organ för att styra jordbruket. I deras regi växte bymejerier och andelsmejerier fram och effektiviseringen av jordbrukarnas förädlingsföretag påbörjades. Organisatoriskt hände sedan inte så mycket förrän 1948, då lantbruksnämnderna bildades och i huvudsak övertog all statlig låne- och bidragsverksamhet liksom täckdiknings- och byggnadsprojektering. Sällskapen skulle hädanefter istället svara för rådgivningsfrågorna. Men nära tjugo år senare, 1967, tog lantbruksnämnderna över även den delen, vilket medförde en radikal förändring för hushållningssällskapen. När staten därtill drog in omkostnadsanslaget för konsulentverksamheten försämrades förutsättningarna att bedriva verksamhet drastiskt.

Men om någon förutspått hushållningssällskapens undergång så fick de fel. Ganska snart efter omorganisationen 1967 började olika krav ställas från jordbrukarna på rådgivning vid sidan av den som lantbruksnämnderna erbjöd och sällskapen började anställa igen. I Gävleborgs län både inom husdjurs- potatis- och byggnadssidan, även hemkonsulenterna fick så småningom en framträdande roll.

Sätet i Kungsgården

I Kungsgården arrenderade Hushållningssällskapet herrgårdens lantbruk och 1950 byggdes

studiegården. I samband med omorganisationen 1967 inköptes marker och herrgård och tillhörande jord- och skogsbruk drevs i egen regi. Den egna administrationen koncentrerades till herrgården, men blev också ett centrum för många andra av jordbrukets övriga organisationer; LRF:s länsförbund, Husdjurstjänst, Mellanskog, Lantbrukshälsan och Avbyttjänst, det sistnämnda en verksamhet som fram till 1999 drevs i Hushållningssällskapet regi.

På initiativ av dåvarande hemkonsulenten Birgitta Brofeldt inleddes 1985 en era som gjorde Gävleborgs läns hushållningssällskap välkänt vida omkring. Jul på Kungsgården kom att pågå under femton år och var ett arrangemang med profilering av länets hantverk och mattraditioner, som lockade skaror i tusental till herrgården. Länets gillen engagerades starkt i arrangemangen och var i samarbete ansvariga för genomförandet.

Traditionen med män som ordförande bröts, när Berit Östlund, lantbrukare från Hamrånge tillträdde posten 1995. Nuvarande ordförande är riksdagsmannen och landshövdingen Gunnar Björk från Gävle.

Hushållningssällskapet har mött framtiden med en satsning på konsulenter inom en rad områden, men rationaliseringsåtgärder har också varit nödvändiga. Samgåendet med sällskapet i Dalarna blev ett första steg, 2004 såldes herrgården med intilliggande byggnader och 2005 avyttrades lantbruk och ekonomibygnader.

Genom bildandet av HS Konsult AB, där sex hushållningssällskap ingår, har den operativa delen flyttats till Uppsala, men kvar i Storvik finns fortfarande kontor med konsulentverksamhet och rådgivning. Målsättningen att vara en oberoende och fristående kunskapsorganisation kvarstår.

Så föds kooperationen

Den svaga lönsamheten i början på 1930-talet var djupt oroande, det talades till och med om ekonomisk ruin för det svenska jordbruket. Både politiskt och av näringen själv krävdes insatser. Jordbruksregleringarna infördes efter den direkt akuta krisen 1932/33, men det var också nu som jordbrukskooperationen på allvar tog sin början. RLF, sedermera LRF (Lantbrukarnas Riksförbund) växte fram, liksom mejerier, slakterier och skogsägareföreningar.

Gefleortens Mejeriförening

Mejerinäringen i vårt land började med gårdsmejerierna. Nästa steg i utvecklingen blev bymejerier och uppköpsmejerier, även många av bruken hade egna mejerier. Men vid den här tiden rasade priserna drastiskt och vid Hushållningssällskapets årsstämma 1931 tillsattes en kommitté med uppgift att lösa mjölkfrågan. Fusioneringsarbetet med de femton mejeriområdena, från Ockelbo i norr, Örbyhus i söder och Storvik/Österfärnebo/Tärnsjö i väster, påbörjades och den 1 juli 1933 kunde verksamheten vid Gefleortens Mejeriförening påbörjas.

Inledningsvis tecknade 2088 medlemmar andelar, men antalet ökade starkt och tio år senare var antalet 4399. Invägningen ökade under samma period från drygt 14 till nära 42 miljoner kilo och priset från 11 till 26 öre per kilo. 1951 stod det nya mejeriet i Gävle färdigt och därefter minskades antalet mejerier undan för undan. 1957 fanns nio, och sex år senare fem mejerier kvar inom Gefleortens upptagningsområde. Ett lantbrukets storindustri hade tagit form och förädlingsprocesser tog vid, processer som därefter hela tiden utvecklats ut emot kund. För lantbruken gick mjölkhämtningen från krukor till tankbil.

Lantbrukets utveckling återspeglas väl i mejeriet årsredovisningar och 1982 hade antalet mjölkleverantörer minskat till 691. Invägningen däremot ökade stadigt och uppgick samma år till nära 61000 ton. Därefter har dock både antalet leverantörer och invägning minskat. 2005 hade Gefleortens Mejeriförening 131 leverantörer med en årsinvägning av 40275 ton.

Fusioneringstankar fanns redan under 60-talet och återkom sedan med kraft tjugotalet år senare. Men även om Arlaflaggan under en kortare tid vid 90-talets början vajade vid Geflemejerier, så kvarstår föreningen fortfarande som självständig.

Milko

Fusionsarbetet mot en gemensam mejeriförening i Hälsingland kom senare. I södra Hälsingland fanns det 1935 tio oberoende föreningar. Nio år senare bildades Södra Hälsinglands Mejeriförening, men som först 1949 samlade samtliga mejerier under sig med sammanlagt 3292 leverantörer.

Även här kom de mindre mejerierna att successivt avvecklas sedan det nya mejeriet tagits i bruk 1954. Vid tidigt 80-tal låg årsinvägningen på cirka 42000 ton, som hämtades från 650 mjölkleverantörer. Fusionsförhandlingar hölls med Gefleortens Mejeriförening och Dalarna, men som inte fullföljdes. En fusion kom istället till stånd 1990 då föreningen Milko bildades genom samgående mellan Södra Hälsinglands, Dalarnas och Värmlands mejeriföreningar. 2000 var det dags för ytterligare en fusion, då hela NNP införlivades i Milko.

NNP, som hade bildats 1 januari 1970 hade under sitt paraply både slakt, lantmännen och mejeriorganisation och dit mjölkproducenterna i norra Hälsingland levererade sin mjölk till mejerier utspridda på flera orter.

Efter fusionen 2000 finns fem mejerier i Milkokoncernen; Östersund, där också huvudkontoret ligger, Grådö i Hedemora, Bollnäs, Sundsvall och Karlstad. Antalet mjölkleverantörer från Gävleborgs län är idag 276 och de levererar sammanlagt 61476 ton mjölk till mejeriföreningen Milko.

Liksom för landet i övrigt är trenden densamma även för Milko. Antalet mjölkleverantörer minskar stadigt, medan däremot mjölkinvägningen upprätthålls, även om tendens till en mindre nedgång finns. Det är framför allt många riktigt stora mjölkproducenter inom föreningen som håller invägningen intakt.

Dala-Gävle Husdjur, numera en del av Svenska Husdjur

Avelsarbete och utfodringsrådgivning kom att få en avgörande betydelse för utvecklingen på husdjurssidan.

Grundorganisationen för DGH, Södra Hälsinglands Seminförening, bildades 1951 för att bedriva tjurhållning och fältverksamhet, men redan 50 år tidigare hade den allra första kontrollföreningen tillkommit med hushållningssällskapet som pådrivande organ. Vikten av försöksverksamhet, kunskap och rådgivning för att uppnå en nödvändig utveckling på husdjurssidan hade blivit allt tydligare.

Bollnäs blev centralorten i verksamheten och samma år som seminföreningen bildades, 1951, inrättades en seminstation. Spermaproduktionen upphörde 1972, men seminstationen finns fortfarande kvar, dock är byggnader och jordbruksmark avyttrat. Gästriklands seminstation är förlagd till Österfärnebo. Sedan 1999 har DGH också haft ansvaret för länets avbytarverksamhet.

Genom fusion 1968 mellan semin- och kontrollföreningarna i Dalarna

och Gävleborg rationaliserades verksamheten. Ett minskande koantal därefter har drivit på rationaliseringarna ytterligare, som förutom personalminskningar även bestått i att DGH sedan 2004 ingår i Svenska Husdjur med huvudkontor i Uppsala.

Seminföreningarnas tillkomst har haft en avgörande betydelse för utvecklingen. Inte minst har det avelsarbete som bedrivits tillsammans med foderrådgivning och foderstater resulterat i en betydande avkastningsökning. Från 3653 kilo per ko och år 1950 till 8259 kilo per ko och år 2000. Med sin kontinuerliga och nära kontakt har framförallt DGH:s seminarier, men även veterinärerna, starkt bidragit till förbättrad djur- och juverhälsa ute på våra gårdar.

Mellanskog

Lantmannaföreningar bildades redan under 1800-talet, hypoteksföreningar likaså och vid sekelskiftet kom andelsmejerierna. Något samarbete bland skogsägarna förekom däremot inte i ordnade former, så när industrialismen tog fart inom sågverks- och pappersmassaindustri i slutet av seklet kom landets skogsägare i underläge.

Under 1920-talet bildades ett antal skogsägareföreningar både i söder och norr. Den svaga konjunkturen i början av 30-talet kom att påskynda bildandet och man började diskutera möjligheter till samordning. I oktober 1932 konstituerade skogsägarna samarbetsorganet Skogsägareföreningarnas Riksförbund.

Missbud på råvara var också anledningen till att ett 20-tal skogsägare i Bollnäs började diskutera någon form av sammanslutning

Egna industrier och fusioneringar

Egna industrier skulle trygga avsättningen och ge insyn i och påverka prisbilden på skogsråvaror och 1960-talet innebar för skogsägareföreningarna ett rejält uppsving av investeringar i egna fabriker, utbyggnader och nyförvärv. För Mellanskogs del inte minst genom engagemanget i Ncb, men även senare genom egna förvärv.

Mellanskogs kontor förlades vid bildandet till Gävle, men efter ytterligare fusioner under 90-talet flyttades så småningom huvudkontoret till Uppsala. Mellanskog har idag 28 000 skogsägare i sitt medlemsregister, från Härjedalen i norr till Gotland i söder, från Bohuslän i väster och Uppland i

öster.

Medlemskårens sammansättning har förändrats genom tiderna och dagens skogsägare är ofta heltidsarbetande utanför skogsbruket, inte sällan är han eller hon också boende på annan ort än där fastigheten ligger. Den primära uppgiften för föreningen kvarstår; att förbättra lönsamheten för sina medlemmar. Genom att arbeta för bättre virkespriser förstås, men också genom att vara stark näringspolitiskt och att erbjuda medlemmen/skogsägaren skogsbruksservice. Skogsinspektorerna i de olika skogsbruksområdena är garanten för närhet till och rådgivning från föreningen.

.....

I nästa avsnitt får du möta några av Gästriklands och Hälsinglands nuvarande och före detta lantbrukare. I öppenhjärtiga intervjuer berättar de om sina tankar och funderingar. Om gårdagen, om idag, om imorgon.

Att känna till historien är avgörande för att möta framtiden och den visdom och kunskap som finns i bondens jordnära förhållnings- och arbetssätt är mycket betydelsefullt att förmedla till framtidens entreprenörer.

Möt också lantbrukarhustrun och hennes viktiga roll i lantbruksföretagandet. Hur skulle det svenska jordbruket sett ut utan hennes insatser?

Robert i Järbo valde fjällkor

- Jag lider av Galna ko-sjukan. Det är bra att skylla på, när folk undrar varför jag satsat som jag gjort.

- Fast det är klart, att jag skulle bli bonde bestämde jag mig för redan när jag var tre år.

Robert Eklundh tillhör den yngre generationen mjölkbönder. Gården i Järbo utanför Sandviken köpte han för åtta år sedan. Då var han bara tjugo år.

Han utstrålar en ungdomlig optimism och ser framtiden an med tillförsikt. Det som är så viktigt, när yngre bönder ska ta vid. För den skull är han inte utan bestämda åsikter. Han vet vad han vill och att det krävs mycket av honom själv för att nå målen.

- Ger man sig den på en sak så går det också, förklarar han.

Startade med en ko och två kvigor

Att starta från noll med ett jordbruk idag borde inte vara möjligt enligt all expertis, men det är precis vad Robert har gjort. För honom fanns ingen gård att ärva eller ta över.

- Nu är det ingen stor gård jag köpt. Sammanlagt ett hektar mark och 30 hektar skog och så har vi byggt om i lagårn i egen regi.

Helt utan lantbruksbakgrund var han inte för farfar var förvaltare vid Stora Kopparbergs lantbruk i Gysinge och morfar var bonde i Hedesunda. Gener som gick vidare i Robert, så gymnasievalet var inte särskilt svårt. Det blev förstas den treåriga utbildningen vid Nytorps naturbruksgymnasium.

- Koppleriverksamheten, tillägger han skrattande. För det var där han träffade sambo Tina.

Men om Robert fortsatt sin bana, så har Tina sadlat om och läser till

socionom. Helt OK tycker Robert, man ska göra det man trivs med, och att mjölka kossorna själv är inga problem.

- Fast det är klart, inte är man lika effektiv som mjölkroboten Robert inte.

Med sig i bagaget när han flyttade till gården hade han en ko och två kvigor. Men snart nog stod där elva kor och fyra kvigor till i lagårn.

- Och fjällkor allihopa. Jag är förtjust i den rasen helt enkelt. Sedan var det en utmaning också, för med den rasen kan man aldrig förutsäga hur en nykalvad kviga kommer att bete sig när det är dags för första mjölkningen.

- Förresten så tror jag, att den proteinsammansättning som fjällkorna har i mjölken snart kommer att vinna terräng, tillägger han snabbt, för från en fjällko går det bara åt 7-8 liter mjölk för att tillverka ett kilo ost, mot 10-12 liter från en SRB-ko. Och inte kan det väl i längden vara försvarbart att transportera en massa onödigt vatten på våra vägar, eller?

Runt 20 kor räcker för hans del

Åkermarken som hör till gården räcker förstås inte till, så Robert arrenderar ytterligare 80 hektar runt om i bygden.

- Visst blir det en del åkande, men det går bra och det har aldrig varit några problem att få tag på mark.

Däremot skulle han vilja se mer maskinsamverkan bland bönderna.

- Där finns pengar att hämta.

Runt 20 kor i lagårn är hans målsättning. Fler än så vill han inte ha och några utbyggnadsplaner har han inte.

- Då skulle det bli mer dynga och mer foder skulle jag behöva. Större risk för sjuka kor, skulle det bli också. Nej, då är det bättre som det är, då har jag det under kontroll.

Visst skulle han önska att lönsamheten var bättre, säger han och visst går likviditeten upp och ner, men för honom handlar det om livskvalité.

- Jag har inte svultit ihjäl, jag kan betala mina räkningar, till och med skatten och så har jag boendet på köpet.

- Och hur många är det förresten som bara har femtio meter till jobbet? Neej, jag har det bra.

- Fast timpenning vet jag ju förstås inte vad det är.

Ungdjuren har han i en f.d. mjölklagård några kilometer från gården och där håller han också sina mjölkkor under sommaren för att få tillgång till bete.

- Det finns de som tycker att jag borde hålla korna där hela året, men så känns det inte för mig. Jag vill kunna gå en kvällsrunda i lagårn, se till mina djur och kontrollera brunster och det skulle bli mer komplicerat i så fall.

”Åkermark är till för att odla på”

Ytterligare en dröm har han förverkligat, den unge bonden Robert. Den om en egen häst. För arbete i skogen, men också på åker och äng.

- Tänk så fin halm jag hade i höstas, men inte kunde komma ut på åkern med traktor och vagn för att hämta på grund av allt regnande. Jag borde haft hästen redan då, så hade jag kunnat få hem halmen.

Jorden är nästan helig för Robert och han värnar det öppna landskapet. Åkermark är till för att odla på, säger bestämt och instämmer i talesättet ”Där ingen mule kan gå, där ingen lie kan slå, där ska huset stå”.

- Så jag skulle aldrig upplåta åkermark för bostadsbyggande.

Lika naturligt är det för honom att odla ekologiskt.

- Det är tänket jag har. Det känns rätt för mig och så är jag intresserad av lantbrukshistoria.

Försöket med åkerbönor och ärter blev

inte så lyckat, erkänner han, men han strävar efter att odla sitt eget kraftfoder.

- Man får prova sig fram och lära av sina misstag.

Folkdans och Geflemejerier

Att vara bonde är ofta ett ensamjobb och ett sätt att bryta isoleringen är att söka sig till aktiviteter utanför gården. Folkdans är en, som han och Tina gärna ägnar sig åt. Föreningsliv ett annat. Med anknytning till kossorna förstås, så därför sitter han med i Geflemejeriers norra kretsråd och därmed fullmäktige.

- På så sätt håller man sig också à jour med vad som händer och har möjlighet att vara med i diskussionerna.

Arg blir han när stora matjättar hotar att välja bort den lokalproducerade mjölken på grund av prisskillnader.

- Är det något som oroar en, så är det sånt agerande. Det kan ju slå oerhört mot ett mindre mejeri och påverka priset negativt för oss producenter. Som i sin tur kan slå mot det öppna landskapet.

Själv har han inte låst fast sin produktion i stora investeringar och skulle mjölkpriset gå ner för mycket kan han sluta.

- Men det vill jag ju inte. Djur vill jag ha och kor ska det vara.

Att arbetsuppgifterna på gården aldrig tar slut är inget han funderar djupare på.

- Ingen idé att oroas sig, man kommer aldrig ikapp i alla fall.

Mjölkbonden Robert är nöjd med sin tillvaro, men menar att man hela tiden måste hålla sina sinnen öppna för förändringar. Och som om han skulle riskera att glömma så har Tina klistrat upp John Steinbecks visa ord på kylskåpsdörren:

”Förmågan att idag tänka annorlunda än igår skiljer den vise från den envise.”

Mats och Birgitta, Trödje

- Egentligen skulle jag vilja hålla på med kor.

Så sa Mats Eriksson i Trödje, när han intervjuades inför utställningen Fyra Gästrikebönder i Gävle museum 1977. Och kor blev det på gården i Vretarna, som han då precis tagit över och skulle driva vidare tillsammans med hustru Birgitta. I familjen fanns då också barnen Jan, Marie och Karin.

- Så det där med barnafödande hade vi redan klarat av, när vi skulle satsa på kor i lagårn, skrattar han.

Släktgård sedan 1611

Anor från 1611 förpliktigade, men att ta över gården kändes aldrig som något tvång, snarare som en självklarhet för Mats. Han ville bli bonde. Förberedde sig gjorde han på lantbruksskola och vid tjuogo blev han hälftendelägare. Tio år senare hade han ensam ansvaret

för gården och började planera för hur framtiden skulle se ut. På åkrarna växte vall, korn, foderraps och potatis och i lagårn huserade får. Till fastigheten hörde då också cirka 200 hektar skog.

- Men vi var överens Birgitta och jag. Kor skulle det bli och 1979, samtidigt som grannen, byggde vi ny lagård för 28 uppbundna kor.

Birgitta kom från en gård i grannbyn Katrineholm, så mjölka kor, det kunde hon redan.

- Fast vi mjölkade faktiskt för hand hemma hos oss. Det var inte förrän jag träffade Mats som han ordnade med en vakuumpump som drevs av traktorn, så vi kunde mjölka med maskin.

- På somrarna gick vi ut i hagen och mjölkade, mamma och jag, minns hon.

Mats fick ett fint arv att förvalta, när han tog över efter sina föräldrar och det underlättade givetvis hans och Birgittas satsning.

- Jag var enda barnet, så det är klart det var fina förutsättningar att utgå från.

Att sköta och driva en gård gör sig nu inte självt, oavsett förutsättningar. Förutom satsningen på mjölkproduktionen har Mats prioriterat investeringar för att underlätta arbetet både ute och inne. Satsat på att bygga om, underhålla och förbättra. Förvalta en gård att överlämna till nästa generation.

- Sen har jag ju tyckt det varit väldigt roligt att förbättra och förenkla också.

30 års perspektiv

Nå, hur blev mjölkbondelivet då? Blev det som ni tänkt?

- Jaa, det kan vi nog säga. I alla fall till att börja med, åren som följde efter satsningen var fina.

Sjuttioalet såg ljusst ut för svensk mjölkproduktion och åttiotalet följde efter, tycker både Mats och Birgitta. Mycket arbete och bundenhet, men de fick ägna sig åt det de trivdes allra bäst med. Och arbetet har de delat på. I lagårn och ute på åkern.

- Men när Janne blev större fick jag inte köra ute på åkern längre. Då var det han som var traktorförare och jag tog istället över ansvaret för mjölkningen under arbetstopparna vår, sommar och höst, säger Birgitta.

Filosofin i deras mjölkproduktion var att producera till låga kostnader.

- Höga avkastningssiffror har vi inte stirrat på. Istället fokuserat på att få hållbara och starka djur.

- Men utvecklingen har gått otroligt fort. Det har hänt mycket under de här tre decennierna, som påverkat oss på olika sätt. EU-inträdet inte minst, då vi fick tänka i nya banor.

Mats och Birgitta röstade för ett medlemskap.

- Vi såg det som enda vägen för svenskt jordbruk att överleva helt enkelt. Vi lever i en global värld, det är bara att acceptera och då gäller det att skapa möjligheter att påverka.

De har drivit sin gård med konventionell produktion. Finns tillräckligt med regler att hålla reda på ändå, tycker Mats.

- Sen vill ju jag också hävda att urlakningen, med den mängd konstgödsel vi använder i våra trakter, är mindre vid konventionell än vid ekologisk odling, då enbart stallgödsel används.

Tjernobyl, en katastrof som påverkade livet på Vretarna

1986 blev ett år som Mats och Birgitta särskilt kommer att minnas.

Det här året inträffade den svåra kärnkraftsolyckan i Tjernobyl, något som skulle komma att påverka Mats och hans familj på ett sätt de knappast tänkt. Restriktioner vad gällde själva produktionen förstås, djuren fick inte komma ut på bete, vallen skulle slås med flera decimeter mot marken till godo och stora mängder foder fick köpas in söderifrån. Därtill uppvisade Mats själv så höga cesiumhalter att han under många år framöver fick gå igenom återkommande tester och prover. Blev på köpet en riktig TV-kändis.

- Kändes lite knepigt att stå där i direktsändning och svara på frågor, men när samma frågor återkom igen och igen, då kändes det faktiskt ganska meningslöst.

- Fysiskt har jag aldrig känt det minsta obehag av de höga cesiumhalterna. Däremot var det naturligtvis psykiskt påfrestande och naturens skafferi som alltid stått öppet för oss med vilt, bär och svamp stängdes. Där skrämde de höga cesiumhalterna under många år och det var tungt.

Djurgårdarna försvann en efter en - bondelivet blev mer och mer ensamt

Både Mats och Birgitta återvänder gärna till 80-talet, när de berättar. Det var ett årtionde som betydde mycket för de bägge, det märks. Ekonomin för deras produktion var god, men framförallt minns de, att djur fanns på flera andra gårdar i byn. Man hjälptes åt bönder emellan när det behövdes och det var en fin social samvaro.

2006 har framtidsscenarioet från 1977 slagit in med råge. Då pekade en utredning på, att det bara skulle finnas tre lantbrukare kvar i Trödje i en framtid. Något som Mats den gången hade svårt att tänka sig.

- En bygd utan djur, neej, det kunde jag bara inte se.

Men bondelivet i Trödje blev mer och mer ensamt. Det blev inte lika roligt längre, när den ena gården efter den andra slutade med djur, säger Mats och ur ekonomisk synvinkel kom vändningen med nittioalet.

- Avregleringen påverkade förstås, sedan blev det ett litet lyft i och med EU-inträdet, men därefter bar det utför igen.

Själva hade Mats och Birgitta redan från början bestämt att de skulle hålla på som mjölkbönder i 25 år. Och så blev det också. I maj 2005 skickade de sina kor. Den sista mjölkbonden i Trödje hade slutat.

För Mats kändes det helt naturligt, han var färdig med kossorna. För Birgitta blev det betydligt svårare.

- Jag vill ju inte ha tillbaka korna. Arbetet med dom blev för tungt, särskilt som jag inte var riktigt kry då heller, men ändå kändes det så fruktansvärt svårt. Och gör så fortfarande. De var ju en del av mitt liv så länge och att bryta upp gör alltid ont.

Kanske blir det får på Vretarna igen

Ännu så länge finns en del ungdjur kvar i lagårn. Men bara under en tid. De är dräktiga och kommer att gå till försäljning i god tid innan kalvning. Mats oroas över att strandängarna vid havet riskerar att växa igen, nu när inga djur längre kommer att gå där och beta.

- Så kanske är det dags för får på Vretarna igen, säger han.

Inget är ännu bestämt, men visst hoppas både Mats och Birgitta att gården brukas vidare i någon form av nästa generation.

- Alla våra barn har ofta varit delaktiga i arbetet på gården. Tillfälligt eller som anställda.

Därtill har sonhustru och svärsöner alltid funnits till hands, när så behövts.

- Men valet har alltid varit deras eget och de har aldrig behövt känna sig tvungna, det har varit viktigt för oss.

1996 planerade Mats och Birgitta för ett sabbatsår och sonen Janne anställdes.

- Kaxiga sa vi, att nu skulle vi minsann vara lediga. Men var det något år vi jobbade hårt, så var det då. Bl a blev det en ny maskinhall det året.

- Nåja, visst hann vi ju med att resa en hel del också, inflikar Birgitta.

Lagårn med alla inventarier för mjölkproduktion står orörd kvar, men kossor tror inte Mats det blir på Vretarna igen.

- Nej nu behövs det betydligt fler kor än vad som ryms i vår lagård för att få en lönsam produktion, så inriktningen får nog bli en annan. En gård behöver ju inte heller betyda heltidssysselsättning utan går att kombinera med andra yrken.

Själva har Mats och Birgitta lagt det aktiva livet som mjölkbönder bakom sig. Nu kan Mats istället ta motorsågen och gå ut i skogen. Röja och gallra på de 300 hektaren som det inte blev tid till, när kossorna fanns på gården. Och Birgitta hon kan vikariera som matistant precis när hon vill.

Undras just vad Kristoffer Eriksson skulle tänkt, förfadern som 1611 sökte lagfart på Vretarna. Hade han ens kunnat ana att den skulle leva vidare i slakten i 400 år och mer därtill?

Bondelivet på Smensgård i Österfärnebo

"Det var så mycket enklare att vara bonde förr. Inte för att arbetet i sig var lättare precis, snarare var det väl tvärtom. Neej, men man fick ägna sig åt att vara bonde och behövde inte fundera så mycket på papper, paragrafer och regler och det är liksom det som är skillnaden".

Uno blev sist kvar på gården av de tolv syskonen och det föll sig naturligt att det blev han som tog över. 1947 blev han och hustru Solveig "hemmansägare" och lika självskrivet som det var att han skulle ta över, lika

självskrivet var det att mjölkorna skulle bli kvar. Såna hade ju alltid funnits på Smensgård.

- Egentligen ville jag inte bli bonde, hade nog helst velat bli snickare istället, men det kom ju väl till pass det också, för det var mycket som behövdes byggas om och byggas till under åren framöver, säger Uno.

Lagårn var gammal och nersliten och det unga paret fick börja med att bygga nytt för kor, häst och grisar. Såsom brukligt var på 40-talet.

Lånade 3000 kronor till ny lagård

- Vi fick låna 3 000 kronor på banken och med hjälp av virke från egen skog, så klarade vi bygget.

- Brorsan ordnade ritningen så att det blev de rätta måtten på båsen.

Varken Uno eller Solveig funderade särskilt mycket över sin satsning. Det var inte så mycket att välja på, de var unga och starka och lantbruket skulle ge arbete och försörjning.

- Några pengar hade vi aldrig, men vi hade gården och mat på bordet, minns Solveig.

Även om de byggde nytt så var lagårdsarbetet, med dagens mått mätt, både bundet och tungt. Utgödsling med grep och kärra, och mjölken tömdes i krukor som skulle ut till mjölkpallen varje morron.

- Mjölkbilen kom redan klockan sju.

- Mjölkkärran finns visst kvar på gården än, tror Solveig.

Som lantbrukarhustru fanns Solveig med både i lagård och ute på åker och äng. En absolut nödvändighet för att familj jordbruket skulle fungera.

- Hon var inte främmande för någonting egentligen och traktor och vagn hanterade hon perfekt, säger Uno och tillägger att utan hustru på gården, så hade det inte gått att vara bonde.

- De gjorde, och gör fortfarande, enormt stora arbetsinsatser vid familj jordbruken.

Stress och oro för skörden - men visst var livet fint

40- och 50-talets lantbruk framstår ofta som något av en sörgårdsidyll. Romantiseras gärna både på film och i böcker, där barnen åker höllass och mor i huset serverar kaffe med nybakta bullar ute på åkern. Med snälla och friska djur och där vardagen tycks flyta på utan minsta bekymmer.

Kommentaren av förbipasserande

semesterfirare "Ja, här har ni sommarnöje gratis" när höbärgningen pågick som bäst är det säkert många lantbrukare som fått, tror Solveig och Uno.

Och visst var livet som bonde fint många gånger, men där fanns också en ständig stress och oro att inte få in skörden innan regnet kom.

- För att det kom förr eller senare, det visste man och att få in vinterfoder till djuren var avgörande för både drift och ekonomi.

Uno fortsatte att bygga och förbättra. 1957 stod ett nytt bostadshus färdigt och det blev både skulltork och silo för ensilage. Målet var att underlätta arbetet på gården, så även maskinmässigt fortsatte investeringarna. Rörmjölkningen kom och när avbytarverksamheten infördes kunde de unna sig lite ledighet emellanåt.

De skötte sig och sitt, några krav och kontroller från myndigheter kände de inte av.

- Neej, under vår tid då var det nog mest så att det var vi bönder själva som höll kontroll på varann. När vi sådde och skördade och så.

Uno och Solveig kom att fortsätta fyrtio år som mjölkbönder, innan de 1986 överlämnade till sonen Johan och hans Gunnel.

Johan och Gunnel - femte generationen på Smensgård

Nu var det inte någon självklarhet för Johan från början, för hans intresse låg mera åt att meka med bilar. Det var först i 19-årsåldern som han bestämde sig för, att det var bonde han ville bli.

- För vilja, det måste man ha om man ska ägna sig åt lantbruk och djur, säger han bestämt.

Intresset för motorer och maskiner gav kunskaper han haft stor nytta av som lantbrukare; de har hjälpt till att hålla

kostnaderna nere på gården, med idag tjugofyra kor.

- Maskinkostnaderna är en stor utgiftspost på ett lantbruk idag och kan man påverka dom i rätt riktning, så påverkar det naturligtvis ekonomin positivt.

Johan och Gunnel kunde ta över lantbruket förmånligt, vilket möjliggjort att gårdens tjugofyra kor hittills räckt för att försörja familjen (som också inbegriper sonen Linus).

- Vi fick fina förutsättningar från start, det är inte alla lantbrukare förunnat, och självklart har det haft stor betydelse för hur vi haft möjligheter att utveckla gården.

Johan och Gunnel arbetar båda i sitt lantbruksföretag. Lagårn sköter de tillsammans även om Gunnel på grund av sin reumatism inte orkar med bägge mjölkningarna.

- Jag begränsar mig till kvällsmjölkningen och sköter bokföring och det mesta av administrationen. Johan ansvarar för växtodlingen och sköter EU-ansökningarna.

Det kan låta enkelt, men den som har eller haft kor vet att lagårdsarbetet innebär långt mer än att bara sköta själva mjölkningen. Djur kräver omsorg - de ska hållas rena, det behövs mat på foderbordet, vatten i rena vattenkoppar och, inte minst, ständig överblick att de mår bra och är friska.

- För blir djuren sjuka, så mår vi dåligt också, säger Gunnel.

Blev KRAV-producenter

Tio år efter övertagandet byggde de ut inom den befintliga lagårn till det koantal de har idag. Rekryteringsdjur och sinkor går på lösdrift. Mjölken de levererar till Gefleortens Mejeriförening är numera KRAV-producerad.

- Jag har aldrig varit förtjust i att spruta på markerna och så ville jag testa, var nyfiken på om och hur det

kunde gå, säger Johan.

- Dessutom tryckte mejeriföreningen på och ville ha KRAV-mjolk.

Att tillhöra en liten mejeriförening har de upplevt bara positivt.

- Vi kommer närmare dom och dom kommer närmare oss. Och ett klart plus förstås att de lyckats hålla mjölkpriset någorlunda uppe.

Trenden att antalet mjölkgårdar minskar tycks dock hålla i sig, säger han.

- I december 2004 fanns det inom Gefleortens upptagningsområde 142 producenter, knappt ett år senare var antalet nere i 132.

Målsättningen när de gick över till KRAV var, att till hundra procent vara självförsörjande på foder och dit har de nått idag. Brukar 75 hektar jordbruksmark med beten, ensilagevall och spannmål.

- Och så odlar vi oljeväxter och gör proteinrika rapskakor, som vi utfodrar med.

Det ekonomiska utfallet med KRAV har varit positivt, men helt problemfritt att odla ekologiskt är det inte, säger Johan, för ogräs och då framför allt tistel vill gärna krypa in i spannmålsodlingarna.

- Det problemet har jag faktiskt ingen riktigt bra lösning på.

Nya tider - nya krav

Johan och Gunnel har haft förutsättningar att skapa det jordbruksföretag de ville, men det kommer alltfler pålagor och krav, som de inte är så förtjusta i.

- Vi ska certifieras för att möta marknadens krav sägs det, vilket innebär kontinuerlig dokumentation av verksamheten. Temperaturen i mjölktanken ska noteras varje dag, det ska finnas produktblad för alla inköp, dokumentation över när lagårn görs ren, när klövverkning sker liksom alla

besök på gården.

- Det tar mycket tid i anspråk, som vi hellre hade lagt på djur och produktion. Och vi undrar till vilken nytta.

Att ha en väl fungerande verksamhet är en självklarhet, liksom att djuren är friska och att produkterna de levererar håller hög kvalitet, menar de.

- Det ligger ju i vårt eget intresse, utgör grunden för att vara bonde och livsmedelsproducent, så det ligger nära till hands att tro att de nya kraven mera är till för föreningar och livsmedelskedjor att kunna gömma sig bakom.

Nöjda som bönder - men allt beror på vilka krav man själv ställer

Nu är inte "gnäll" något som Johan föredrar att ägna sig åt.

- Nej, det är det så många andra som gör, så jag brukar säga att det är bra att vara bonde, skrattar han.

Uttrycket "Det bästa med att vara bonde är friheten och det sämsta med att vara bonde är bundenheten" är talande. Det ligger mycket i de orden, menar han.

- Det är ju faktiskt så det är och även om djuren står i centrum för oss, så blir vi ju himla trötta på dem ibland och då vill man skicka iväg dem redan samma dag.

Gårdens 45 hektar skog ger Johan extra arbete under vinterhalvåret. Ett tillskott i ekonomin därtill, men inte avgörande för företaget.

- Men allt beror ju förstås på vilka krav man själv ställer. Vi anlitar avbytare och har kunnat unna oss några utlandsresor genom åren, men inte blir det varje år inte.

Framtiden funderar de inte så mycket på. Ändrade förutsättningar får de möta när de kommer och kanske är Johan och Gunnel sista generationen mjölkbönder på Smensgård. Vill Linus ta över, så har han sina föräldrars helhjärtade stöd, men några krav kommer de inte att ställa.

- Valet är i så fall helt och hållet hans eget.

- Men att ta över behöver inte nödvändigtvis innebära mjölkproduktion. Ett jordbruk kan ju kombineras med andra verksamheter också, säger Johan och Gunnel.

Jonas och Camilla i Västerbor

- Lediga lördagar, vad är det?

Nej, brist på arbetsuppgifter det har han sannerligen inte, Jonas Halonen i byn Västerbor, Österfärnebo. Inte nog med att det i lagårn finns 155 kossor att ta hand om, därtill driver han också en entreprenadverksamhet med maskiner för markarbeten, torvbrytning och snöröjning. Den nya tidens bonde?

- Jaa, för mig känns det rätt att våga satsa, att expandera för att möta framtiden.

- Men entreprenadverksamheten fanns förstås med i bilden redan innan jag blev bonde.

Föräldragården i Västerbor tog han över 1996, bara 23 år gammal.

- Ingen av de övriga syskonen var intresserade, så det var inte så mycket att fundera över, när mamma och pappa ville sluta. Och jag hade ingenting emot att bli mjölkbonde, inte alls.

Då fanns arton kor i lagår'n och

Jonas var klar över att en expansion var nödvändig för en fortsatt mjölkproduktion på gården. Dessutom var byggnaderna i sådant skick, att de behövde åtgärdas. Med virke från den egna skogen och en villig morbror till hjälp, så skred Jonas till verket. I första etappen gjordes plats för fyrtio kor.

- Men det var egentligen för lite det också, så i framtidsstrategin ingick ytterligare utökning.

Hästtjejen som blev mjölkbonde

Sedan fyra år tillbaka har han sambon Camilla vid sin sida.

- Det är jag som är den nya pigan, skrattar hon.

För att vara två är, om än inte en absolut nödvändighet, så av oerhört stor betydelse för att kunna driva en gård. Även om den likt Jonas och Camillas inte faller under kategorin

”det traditionella familjejordbruket”. Utöver Jonas och Camilla så finns nämligen fem anställda, varav två inom djurhållningen, i verksamheten. Plus extrapersonal vid arbetstoppar. Både Jonas och Camilla finns själva med i lagårdsarbetet. Jonas sköter all utfordring och strör medan Camilla har huvudansvaret för djuren och sköter mjölkningen var tredje dag och vid behov.

- Jag är inte betrodd längre inom det området, ler Jonas.

Camilla är hästtjejen som blev bonde. Med en djurvårdarutbildning med i bagaget.

- Får väl erkänna att jag alls inte var medveten om allt arbete det innebar att bli delaktig i mjölkproduktion, men jag trivs bland kossorna.

- Sen är det både spännande och en stor utmaning att försöka öka avkastningen, säger hon och har med stort intresse följt upp det arbete som en av de anställda påbörjat med avel och semin.

- En seminutbildning jag gick gav mig en annan syn på och förståelse för vikten av att arbeta aktivt med aveln.

Och Camilla har bilden klar framför sig; minst 10 000 kg i medelavkastning per ko måste de upp till för en acceptabel lönsamhet.

- Dit har vi en bit, men det tar sin tid att bygga upp en mjölkbesättning.

Optimism bland Österfärnebos mjölkbönder

Österfärnebo är en bygd med framtidstro på mjölkproduktionen. Tretton mjölkgårdar finns fortfarande kvar varav 4-5 har nybyggda kostallar. Jonas och Camilla satsade rejält och den nya lösdriftslagården togs i bruk 2003. De 155 korna mjölkas i mjölkgrup, men Camilla sneglar också på robotmjölkning.

- Det är fascinerande och kanske går

det att ekonomiskt ta hem en sådan satsning.

Inga arbetsuppgifter får vara främmande för en mjölkbonde och likaväl som Camilla hanterar mjölkorganen så rattar hon lastmaskiner och traktorer när det behövs.

- Men vid grävmaskinen går gränsen, den har jag inte vågat mig på än.

Administrationn en tung bit

Camilla har också huvudansvaret för den administrativa delen i företaget. Och det blir mer och mer betungande, tycker hon.

- Det känns som ett tungt, tungt ok alla dessa nya förordningar och regler som påförs oss och alla blanketter och dokument som ska fyllas i. Med allt det dagliga arbetet i företaget att utföra orkar man helt enkelt inte ta in allt som kommer utan får ta itu med saker och ting, när det blir aktuellt.

- Det tycks vara tjänstemän långt ifrån den praktiska verklighet vi lever i som skapar alla regelsystem

- För hur i all sin dar ska vi kunna hindra gråsparvarna att flyga in i vår lösdriftslagård till exempel?

Lojal personal, men ändå svårt att unna sig ledigt

Jonas och Camilla lovordar sin personal, utan deras lojalitet vore det en omöjlighet att driva företaget. De ställer alltid upp när det behövs och vid arbetstopparna med ensilageskörden så körs gårdens traktorer dygnet runt. Men anställda på gården är också en relativt ny form av lantbruksföretagande på de tidigare traditionella familjejordbruken i vårt län och som på olika sätt påverkar bonden och hans familj.

- De blir mer som en del av familjen än anställda, men det känns ändå viktigt att värna om sin privata sfär. Att

få vara för oss själva ibland.

Camilla och Jonas har varsitt barn med in i förhållandet, 7 respektive 9 år, som behöver få rå om mamma och pappa. Vill att de gör saker tillsammans.

- Där försöker vi verkligen prioritera.

Tid är nu inte något man har så särskilt gott om som mjölkbonde och entreprenör, men det är viktigt att få vara helt ledig ibland, menar Camilla.

- Är det något vi tvistar om så är det just ledigheten, för Jonas har svårt att släppa arbetet.

Jonas är driftsledaren, som ska finnas till hands i de flesta situationer. Inte minst när något går sönder till exempel. Och det gör det ju då och då på en mjölkgård.

- Men jag tycker det är kul att jobba och så länge det finns arbetsuppgifter som behöver göras, jaa då vill jag gärna vara med.

- Fast problemet är ju förstås att de egentligen aldrig tar slut, tillägger han.

Erkänner också villigt att han varit

optimistisk i överkant över allt han tänkt sig hinna med att göra.

- Trodde man skulle hinna med hur mycket som helst, men den inställningen har jag naturligtvis fått revidera.

Väl rustade men hotbilder finns

Jonas och Camilla har satsat för framtiden. Med närmare 240 hektar mark att bruka, 155 kor i lagårn och entreprenadverksamhet som ett viktigt ben att stå på därtill, står de väl rustade. Men det finns vissa hotbilder, säger Jonas.

- Det kommer propåer om att vi bara ska få använda oss av egenproducerat foder och det klarar vi inte. Den areal som då krävs har vi helt enkelt inte.

- Och sen vet man ju aldrig nästa steg från statsmakterna eller EU heller. Nya beslut därifrån kan ställa mycket på ända.

Rickard, Robert och Anna-Karin - tre syskon som satsat på mjölk

Satsningen är gjord på företagsmässiga grunder – och vad annat förresten, med en ekonomikonsult som delägare.

Syskonen Rickard, Robert och Anna-Karin Hedlund i Storvik utanför Sandviken var överens; familjens jordbruk skulle bestå. Det gällde bara att hitta en driftsform, som skulle ge den lönsamhet de eftersträvade.

– Föräldragården hade köttdjur, men 1994 köpte våra föräldrar också till en fastighet med svinproduktion, vilket vi fortsatte med. Och hade nog funderingar på den inriktningen även för framtiden, säger Robert och Anna-Karin.

Men storebror ekonomikonsultens kalkyler visade, att en sådan produktion inte skulle ge det ekonomiska utfall de tänkt sig. Och så började de snegla på mjölkproduktion istället.

– Vi kalkylerade med olika modeller; en där vi alla tre skulle kunna få vår utkomst från jordbruket och en där någon av oss skulle arbeta utanför företaget, säger Rickard.

Med de förutsättningar som fanns

visade det sig inte gå att få tillräcklig lönsamhet, om alla tre skulle arbeta på gården, så då blev det gemensamma beslutet att Rickard skulle ta anställning vid LRF Konsult medan Robert och Anna-Karin knöts till skötseln av gården på heltid. Med assistans av storebror vid arbetstoppar liksom att han också skulle sköta den administrativa delen med EU-ansökningar, bokföring, bokslut och deklaration.

Svinstallet byggdes om

Det forna svinstallet byggdes om för 65 kossor med modell mjölkgrup. En mycket arbetskrävande lösning med så många kor, vilket gjorde att både Robert och Anna-Karin tillbringade mellan 12-14 timmar varje dag i lagårn. Ohållbart i längden förstås, men hur skulle problemet lösas? Skulle de anställa? Satsa inom ramen för avbytarverksamheten? Robot?

Tre syskon som tillsammans satsar på ett jordbruksföretag är inte en så vanlig konstellation, och redan från början

drog de upp riktlinjerna. De skulle ta ut en marknadsmässig lön från företaget varje månad, en noggrann skiljelinje mellan företag och privat skulle hållas och deras respektive skulle inte vara involverade i jordbruksdriften. Beslut om investeringar skulle göras gemensamt och att ha en ekonomikonsult i syskonskaran var förstås en klar tillgång.

– Så vi gör inget utan Rickards välsignelse, skrattar Robert.

– Men beror det förstås också på vad de två mutar mig med, inflikar Anna-Karin leende.

Robotsatsningen räknades hem

Nåväl, Rickard räknade med marginal hem en robot och i februari 2005 kom den. Ända upp till sex gånger per dygn kan roboten ta emot en ko för mjölkning och istället för 12-14 timmar i lagårn krävs nu bara 6 timmar varje dag av Robert och Anna-Karin.

– Vi tycker att roboten fungerat över förväntan och det verkar kossorna tycka också, säger de två.

För en oinvigd dyker förstås många frågor upp. Hur klarar roboten en juverinflammation eller om det kommer en nykalvad ko med råmjölk i sina spenar?

– Den allra första mjölken mjölkas alltid ur separat och är det då något som avviker känner roboten av det direkt och separerar istället mjölken till respektive behållare, förklarar Robert.

Laser känner av juvrets beskaffenhet och ställer in sig därefter; om en spene är mer trögmjölkad än de andra så kopplas tre spenkoppar bort och den fjärde mjölkas färdigt för sig. Om juvret sitter högt eller hänger lågt, ställs spenkopparna in efter det och så vidare.

Och att fuska eller glömma något i hanteringen det går inte, för då ringer roboten upp. Antingen Robert eller så Anna-Karin.

– Om vi har glömt fylla på med

silfilter eller desinfektionsvätska t ex, så hör han (för en han är det) av sig snabbt och tar inte emot någon kossa förrän vi fyllt på med vad som behövs.

Djuren går på lösdrift och roboten är också kopplad till de tre foderstationerna, så att kossorna får det foder som krävs för den mjölmängd de presterar. Via dator lägger Robert in uppgifter om de olika kossorna och sedan ordnar roboten resten.

– Men självfallet behövs det mänskliga ögat också. Mjölknigen är ju inte det enda när man har kor. Att djuren mår bra och är friska är både vår uppgift och skyldighet att se till.

Lite oroad är ändå Robert över de krav och tvärvillkor som ställs på dagens bonde.

– Det hjälper inte hur väl man försöker följa de paragrafer och lagar som ställs upp, det är ändå mänskligt att glömma eller göra fel och vilka följder eller sanktioner väntar då? Det är tankar som ständigt följer en.

– Och du får visserligen hög spårbarhet genom den dokumentation vi måste göra, men jag tycker inte den sätter fokus på kvalitet.

Viktigt att sätta upp mål för verksamheten

Rickard, Robert och Anna-Karin arrenderar gården av sina föräldrar och har därför kunnat starta upp sin verksamhet utan höga kapitalkostnader för fastighetsförvärv. Jämförelsevis goda förutsättningar, men som ändå kräver styrning och planering, understryker Rickard.

– Man måste fråga sig vad man vill med sitt företagande, sätta upp målsättningar och arbeta utifrån det.

– För vår del, att bedriva mjölkproduktion enligt företagsmässiga principer.

Delmålen är också viktiga och full beläggning av kor är ett. Att mjölka kor

sägs ge väldigt dålig lönsamhet idag, men det är en uppfattning som inte Rickard vill hålla med om.

– Det går inte att generellt säga så. En del tjänar pengar på sin mjölkproduktion idag, men förutsättningarna är som sagt olika.

Enheterna kommer att bli än större, tror Rickard

Med sitt företags förutsättningar – de brukar 145 hektar åker fördelat på hälften vall och hälften spannmål och är till allra största delen självförsörjande på foder – så motsvarar lönsamheten från de 65 kossorna det krav de ställer på sitt företag.

Men utvecklingen står inte stilla, det kommer att bli förändringar också framöver för mjölkproduktionen, konstaterar Rickard.

– Och det kommer att gå mot allt större enheter. Om tio år räcker inte 65 kor, det kommer att behövas betydligt fler, när satsningar görs.

Logistiken kommer även den att förändras, inte minst vid transport av foder, tror han.

– Större och större arealer krävs för varje gård, det blir längre och längre att transportera foder, så i en framtid ser jag att det istället för traktorer med vagnar är lastbilar som kör ensilage och spannmål hem till gårdarna.

Christina och Ingemar, mjölkbönder i Hamrångebygden

Gården har anor som gästgiveri – tidigare en inte helt ovanlig kombination med jordbruk. Och diversifiering är något som Christina och Ingemar Hägglund på sin gård i Hamrångefjärden funderar alltmer på i takt med nya regler och sjunkande lönsamhet för de mindre gårdarna.

– Jag vill inte bli tidningsbud eller hemsamarit om den dagen kommer att vi inte längre kan fortsätta som mjölkbönder och då gäller det att förbereda sig redan nu, säger Christina.

Därför finns tankar som att öppna upp gamla strandängar för dikoproduktion, satsa på fisketurism och friluftsluncher.

Gården de brukar är Ingemars föräldragård och mjölkbönder har de varit sedan tidigt 1980-tal. Till gården hör numera även 300 hektar skog. Ett viktigt komplement till jordbruket och där Ingemar till vissa delar är självverksam, men också köper in vissa tjänster beroende på typen av avverkning.

Möttes på Nytorps lantbruksskola

Något annat än mjölkproduktion var det aldrig fråga om, efter avslutad utbildning vid Nytorps lantbruksskola i Arbrå, säger Ingemar.

– Jag ville bli bonde och djur var självskrivet. Mina föräldrar hade mjölkkor, men hade egentligen slutat då, så vi började om från början Christina och jag.

Christina hade ingen egentlig lantbrukarbakgrund, men djurintresset har funnits sedan barnsben och mjölka, det lärde hon sig hos moster Göta i Hå. Så inriktningen på yrkesvalet var inte så svårt för henne heller.

– Det blev Nytorp, men med tanken

att bli seminör eller avbytare.

Om inte en blivande mjölkbonde från Gästrikland råkat gå där samtidigt förstås. Christina blev varken seminör eller avbytare. Hon blev bondmora på gården i Hamrångefjärden.

Byggt om och till allt eftersom

Redan tidigt var de klara över att öka ut i lagårn – den innehöll tidigare åtta båsplatser –, men lika klara var de också över att det skulle ske allt eftersom de hade råd. Några lån för ombyggnationerna ville de inte ta.

– Så här efteråt kanske vi skulle gjort annorlunda, för det har liksom aldrig blivit riktigt färdigt. Vi har byggt om och byggt till hela tiden och allt blev väl inte rätt heller eftersom man inte var någon snickare. Hade vi investerat i en ny lagård på en gång, så hade den förmodligen varit betald idag, säger Ingemar.

– Å andra sidan har vi aldrig låst fast oss utan vi har hela tiden varit fria att sluta med mjölkproduktionen, om vi skulle velat.

Åtta koplats blev femton och så småningom tjugofyra, det antal de har idag. Gödselplatta och urinbrunn var ett måste, men de har också genom åren investerat för att underlätta det tunga lagårdsarbetet. Kompletterat rörmjölknigen med Alfa-Lineräls för att slippa bära mjölkkningsorganen, avtagare sedan kossan är färdigmjölkad liksom foderhanteringen. Långa arbetsdagar blir det ändå, för redan halv fyra varje morgon finns Ingemar eller Christina ute hos sina kossor för att mjölka.

– Det är väl lite väl tidigt kanske, men vi började så när grabbarna var mindre och vi behövde hjälpas åt, när de skulle till förskola och skola och jaa, vi tycker

det går bra, så vi har fortsatt så.

- Kvällsmjölknigen däremot, gör vi alltid tillsammans.

Gården numera KRAV-ansluten

Grabbarna det är Isak 15, Camilo 12, Ivan 10 och Arvid 8. Ingen av dem har visat något intresse för att bli mjölkbonde, men det kan vända fort vet Ingemar och skulle det bli så, skulle han stötta helhjärtat, säger han.

- Jag skulle inte tveka en sekund om någon av dem skulle vilja bygga nytt för mjölkkor.

Men då krävs en helt annan satsning, antalet mjölkkor måste mångdubblas och då i så fall på annan plats i Hamrånge.

- Det går inte att utveckla, där vi bor eftersom området är begränsat och med villabebyggelse runtomkring.

Gården med tillhörande 60 ha som de brukar är KRAV-ansluten. Av ideologiska skäl, men också ekonomiska. De får bättre betalt för sina produkter, vilket totalt sett gett bättre lönsamhet, men understryker Ingemar, vi har också fått en förbättrad djurhälsa. Liksom finare vallskördar.

Nu kommer naturligtvis inte de positiva resultaten av sig själva. Det krävs både planering och arbete.

- Men att producera med KRAV-regler blev något av en utmaning och kanske är det tävlingsinstinkten i mig som gjort att det var lätt att anamma utmaningen, säger han.

Ingemar har en mångårig bandykarriär bakom sig, på elitnivå i SAIK, men längsta tiden för hemmaklubben HIK. Fjällorientering liksom Lidingöloppet och Stockholm Maraton är andra sporter han ägnat sig åt.

- Idrotten har varit min ventil, gett mig den nödvändiga avkopplingen från jordbruket.

Förändringar – på gott och ont

Vägen som mjölkbonde är inte spikrak, det händer mycket under resans gång inte bara i vardagen, utan också sånt som de inte själva kunnat påverka.

- Första svåra motgången kom i slutet av 80-talet, då tvåprissystemet på mjölk infördes. Vi befann oss då i en utvecklingsfas – som naturligtvis kostar pengar – när vi blev tvungna att dra ner istället. Då tappade vi verkligen gnistan för det kändes ekonomiskt minsann och följde med under många år framåt.

Sedan dess har de varit med om avreglering, EU-inträde och ständigt nya krav för sin produktion.

- Den mjölk som belönades med guldmedalj för tjugo år sedan skulle inte vara godkänd för leverans idag.

Att det gäller att kryssa rätt i SAM-ansökan för EU-stöd blev de också varse.

- Vi satte kryss i fel ruta, vilket kostade oss 35 000 kronor. Usch, vilken kalldusch det var.

Annars tycker de det mesta blivit, som de tänkt, otaliga lagar och paragrafer till trots.

- Vi ser det som så, att vi ju också själva har nytta av de förändringar vi måste göra, säger Christina.

- Och att vi ska få bättre betalt för våra produkter.

För tuffare ekonomiskt har det blivit. Det finns inte utrymme att köpa in tjänster, det som måste bli gjort får de göra själva. Även om de försöker ta del av all information och utbildning som erbjuds, så är det ändå svårt att hinna med att sätta sig in i alla nya regler, som kommer, både administrativt och vad gäller själva driften. Och om de kan fortsätta leverera KRAV-mjölk efter 2010 vet de inte, eftersom strängare regler då införs med krav på rastgård – eller för mindre besättningar – att djuren ska kunna röra sig fritt. Det kräver i så fall investeringar i ombyggnationer som inte står i relation

till det koantal de har.

- Det kan bli så att vi även ur den aspekten blir tvungna att sluta med mjölkproduktionen och det är också ett skäl till att vi undersöker andra förutsättningar för gården. Utöver skog, jord och mjölk reser Ingemar runt från Stockholm i söder till Vemdalen i norr och binder gärdesgårdar.

- Ingen tvekan om vad som ger högsta timpenningen, men så är det ju det här med att man vill vara bonde också.

- Fast vi har ju inte alltid kul på jobbet förstås. Som när det regnar och höskörden ska in eller när vi fick ägna en julafton åt att skotta om spannmål som tagit värme till exempel.

Ingen livsstil att vara bonde

Upp halv fyra för att mjölka, dagen sedan fylld av arbetsuppgifter för djur, jord och skog. Gärdesgårdsbindning under den kanske mest hektiska säsongen med sådd och skörd och

dessutom planera inför framtiden. Har ni någon fritid egentligen?

- Det är nog kaos för det mesta, skrattar Ingemar, men nog kan vi pussla in semesterdagar ibland. Då anlitar vi avbytare och sticker till stugan vid havet och fiskar, åker till fjällen eller andra utflyktsmål.

Att det är en livsstil att vara bonde vill de inte skriva under på. Det måste finnas utrymme för ledighet både för de själva och för barnen, som nu blivit fem. En liten flicka på 2½ år har gjort entré i familjen.

- De ska givetvis ha sin del av vår tid. Läxor och fritidsaktiviteter, men också att vi kan göra saker tillsammans.

Framtiden är inte utstakad för deras jordbruk i Hamrångefjärden, men ett vet Christina och Ingemar; arbetsuppgifter saknas inte. Och att det i någon form ska finnas djur på gården även framöver.

- För att vara helt utan djur, neej, det kan vi inte tänka oss, säger de.

Anders och Mats satsar på får

Vad gör man om man har ett genuint djurintresse, inte har en egen gård, men känner att det är bonde man helst vill bli?

Ja, man kan göra som Anders Nilsson i Byn, Hedesunda. Vända sig till barndomskamraten Mats i granngården och höra om de inte tillsammans skulle kunna hitta på något. Och Mats var inte sen att nappa på tanken. Bägge är uppvuxna på bondgård, men det är bara Mats som har föräldragården med marker kvar.

- Mina föräldrar hade mjölkkor kvar till mitten av 80-talet, sedan blev det ungdjur några år, men därefter har det inte funnits några djur på gården, så det kändes kittlande att börja med något nytt. Dels kanske hitta en nisch som det skulle gå att försörja sig på, men också för våra barn.

- För barn mår bra av att växa upp med djur, säger Mats.

Ett stort djurintresse har också följt Anders genom åren, men det var när han märkte hur markerna började växa igen därhemma i byn, som tanken växte sig starkare att koppla samman djur och naturvård.

- Funderade på hjortar, men den uppfödningen omgavs av ett alltför omfattande regelverk, så vi började snegla på det här med får istället.

”Skulle bara bli några tackor...”

Båda hade heltidsarbete, så första tanken var att de bara skulle skaffa sig några tackor, som vintertid skulle inhysas hos Mats.

- Det började med tio, men ganska snart var det 65.

När sedan Anders fick erbjudandet att överta fåren som betade i Färnebofjärdens nationalpark, så var

antalet plötsligt uppe i ytterligare 180 tackor och 80 lamm.

- Att hålla betande djur i en nationalpark ger möjlighet till EU-stöd, så då blev hobbyn en affärsidé helt enkelt.

Men nu räckte inte ekonomi-byggnaderna hos Mats till, så under den kalla årstiden hyser Anders in de nyinköpta fåren i en arrenderad lagård några kilometer från där han själv bor. Det blir långa arbetsdagar, sällan är han färdig före ½ 11 - 11 på kvällen, berättar han.

- Ibland funderar man om man är dum i huvet, men det är väl bara så att djurintresset och drivkraften att skapa något eget är större än stressen och tröttheten.

Mats har familj, där han och sambon Lina delar på djurintresset och skötseln av fåren på gården. Anders är ensamstående.

- Och inte lär det väl bli så lätt att hitta någon heller, ler han. Jag jobbar ju jämt och har varken ork eller tid att komma iväg ut någonstans.

Välkomnar

Hushållningssällskapets lammprojekt

Att starta upp en verksamhet kostar på. Inte bara tidsmässigt utan även ekonomiskt och det är inte alltid den krassa verkligheten går hand i hand med förutsättningarna

- Hitintills har det nog mest handlat om utgifter för oss bägge två, konstaterar Mats.

För Anders finns ytterligare ett dilemma. Utan egen gård som säkerhet är bankerna återhållsamma när det gäller att hjälpa till med finansieringen.

- Till vissa delar har det gått att få lån, men utan kapital så bromsas utvecklingen av verksamheten upp.

- Det går sakta, när det enda man har att ta till är det som blir över på lönen.

Det finns hinder att ta sig över, det är både Mats och Anders överens om. Men de är också fast beslutna att ta sig över hindren. Kärleken till djuren och en stolthet att bidra till det öppna landskapet är drivkrafter. Liksom entreprenörsandan; ha ett mål och göra vad som krävs för att nå fram. Bägge välkomnar de möjligheter som öppnats genom Hushållningssällskapets lammprojekt. Anders och Mats sambo Lina går charkkursen som anordnas och de hoppas också på de samordningsmöjligheter för får- och lammproducenter som projektet kan medföra.

- Inom förädlingsområdet till exempel som vi tror är en förutsättning för att kunna livnära sig på fårskötsel.

För det är det som är drömmen för de båda. Att få bli bönder på heltid.

- Och så en egen gård förstås, tillägger Anders. Tänk att få ha djuren nära, så mycket enklare det skulle bli.

Ett eget eller närslakteri är också något som hägrar. Kanske skulle det gå att samordna inom ramen för projektet.

- Att slippa skicka djuren skulle verkligen kännas som en högvinst.

Djuren står i centrum

Anders och Mats verksamhet är i en utvecklingsfas. Hur de ska fördela inkomsterna har de ännu inte behövt ta ställning till - det finns inga. Utgifterna däremot, delar de på. Och funderar hur de ska nå sina mål.

- Man tänker precis hela tiden. Hur man ska förbättra, bygga om, bygga till, öka ut eller förändra på annat sätt.

Det är saker som tar tid. Ekonomin styr och det får göras i egen regi. Men med djuren i centrum. Därför kom det som en kalldusch, när Anders blev utsatt för en anonym anmälan till djurskyddet.

- Känslan när jag fick det telefonsamtalet, är något jag aldrig vill uppleva

igen. Att bli utsatt för en anonym anmälan är en fruktansvärd kränkning och tusen tankar snurrade i mitt huvud. Vad är det som har hänt? Är det någon som vill mig illa? Varför ifrågasätts min djurhållning och av vem?

Nu visade sig den anonyma anmälan dessutom vara helt obefogad.

- Det har jag papper på från djurskyddsinspektören, som också förstod min reaktion. Men de måste göra ett besök, när de får in en anmälan.

- Om någon undrar över min djurhållning, varför tar de då inte kontakt med mig? Jag förklarar gärna och hade de gjort det i det här fallet, så hade någon anmälan aldrig behövt ske.

"Då anmälan var obefogad, ska inte djurägaren belastas med avgift för besöket" står det i brevet som Anders fått från djurskyddsinspektören.

- Men vem står för kostnaden då? Inte är det den anonyma anmälaren inte. Kanske skulle man komma ifrån en hel del obefogade sådana, om man i alla fall till djurskyddet var tvungen att ange sitt namn och fick stå för kostnaden om det visade sig att anmälan var obefogad, tror både Anders och Mats.

Höga krav i regelverket som omger dagens lantbruk

De pekar på problematiken med regelverket som omger lantbruket av idag och har fått erfara att talet om levande landsbygd

med djur och öppet landskap, som förvisso våra styrande säger sig vilja ha, många gånger inte alls är i symbios med det regelverk man satt upp.

- Det går helt enkelt inte att rent praktiskt leva upp till alla krav i regelverket och det känns frustrerande, för det är vi som får stå till svars.

Nu låter sig inte Mats och Anders nedslås av detta faktum. De vet att de vill satsa på sina får. Vet att de vill ägna sig åt bondelivet och är beredd att anta utmaningarna och ta tillvara de möjligheter som kommer att ges. De vill se sina företag växa. Vill möta framtiden.

- Hur stora vi ska bli? Det vet vi inte, för allt beror inte på oss. Tillgången på mark till exempel är knuten till reglerna för gällande stödformer och en faktor vi inte kan styra över.

Nej, allt går inte att detaljplanera om man vill bli bonde, men ett vet de båda; de får inte vara rädda för arbete.

- Nu är det ju så att allt här i livet inte kan räknas i pengar heller. Ekonomi måste det förstås vara i företagandet, men den egna timpenningen får vi nog inte stirra oss blinda på, säger fårfarmarna Anders och Mats i Hedesunda.

Bo Wretblad – driver gården i Ängsberg utanför Gävle tillsammans med brodern Hans

Uppbackad med statliga medel – blev SR-gård 1975, men när jätten KF behöver mark för utbyggnad vid Valbo köpcentrum, då väger bondens argument lätt.

Bo och Hans Wretblad på gården Ängsberg i Valbo är bröderna som verkligen tog tillvara möjligheten att skapa en bärkraftig enhet, när de fick SR-stöd till sin gård. Till gården hör numera 80 hektar åkermark och 200 hektar skog, dessutom arrenderar de ytterligare 60 hektar och i lagårn står femtio kor, ungdjur och kalvar.

Men nu är mjölkproduktionen vid Ängsberg hotad. Ja, inte så länge Bo och Hans driver gården, de klarar sig den tid de har kvar, säger de. Men för nästa generation blir det en omöjlighet att ta över.

– Det måste finnas expansionsmöjligheter för ett jordbruk, annars kan det inte överleva. Lösdriftslagård med mjölkrobot är det mest realistiska om man ska se framåt, men fullföljs planerna om stormarknadens utbyggnad, vilket tyvärr verkar bli fallet, då är alla möjligheter till expansion för det här jordbruket uttömda, säger Bo.

Satsade målmedvetet

Det var brödernas farfar som byggde upp gården. Bo började mjölka kor 1962 och elva år senare köpte han och brodern Hans fastigheten. Med en SR-satsning i planerna.

– Stöden för investeringar i bl a ny lagård och täckdikning av åkermarken var fina, vilket gav oss förutsättningar att satsa. I gengäld visste vi att det krävde mycket arbete av oss och

för att stärka företaget har vi hela tiden haft flera ben att stå på.

Potatisodling har varit ett komplement liksom entreprenadverksamhet med snöröjning.

Med målmedvetet arbete har sedan gården i Ängsberg levt vidare med god ekonomi. Just att de fick möjlighet att bygga upp sin verksamhet med hjälp av statliga medel och att det nu är med myndigheternas hjälp som deras jordbruk kommer till korta i stormarknadstänkandet, upprör Bo.

– Först satsar man, sedan stjälpes man. Neej, det går inte ihop för mig.

Gården i Ängsberg har varit studieobjekt från alla världsdelar och ur olika synvinklar. Det har känts som en självklarhet att ställa upp, menar Bo och ger några exempel.

– Efter Tjernobyl var det nästan folkvandring hit och Lantmäteriverket har hållit kurser för U-länder om fastighetsbildningar och fastighetsregleringar.

Svårt att hävda sig mot myndigheter som enskild bonde

Turerna i detta ärende har nu pågått i fyra år och har kommit att överskugga det mesta på gården i Ängsberg. Bo har läst samtliga yttranden och oräkneliga är telefonsamtalen, sammanträdena, diskussionerna, som han och övriga familjemedlemmar haft med framförallt kommunens ansvariga, men också länsstyrelsen, under den här tiden. Bemötandet har upprört känslor och besvikelsen är djup, säger Bo.

– För tyvärr tvingas man konstatera, att man som enskild bonde, är väldigt, väldigt liten i såna här sammanhang.

- Vi har mötts av bortförklaringar, överklaganden har försvunnit och ståndpunkter ändrats. Minnesanteckningar har vi fått tvinga fram. Neej, jag litar inte på någon längre, säger han.

- Vi har argumenten, det är bara att följa Miljöbalken, men det tycks vara ett regelverk som bara den enskilde och inte kommunen behöver följa. De har vägrat lyssna, vägrat ta till sig. De har helt enkelt bestämt sig att driva igenom sin sak och då har man som enskild inte mycket att sätta emot.

Stora, som äger marken de arrenderar har sagt upp arrendet. Marken ska säljas till KF.

- Och vi har naturligtvis inte en chans att hänga med i deras budgivning.

Men kommunens och länsstyrelsens agerande har inte bara drabbat dem och deras familjer personligen, säger Bo.

- Ett sånt här agerande är en kränkning mot hela bondenäringen.

Han tror ändå inte att de kämpat som de gjort om det gällt bara dem själva.

- Vi vet ju att det är långt, långt fler som drabbas negativt, inte minst ur miljösynpunkt och där det finns många frågetecken att räta ut. Genom att agera tillsammans blir vi ett viktigt stöd för varandra.

Livet som mjölkbönder går vidare - ännu så länge

Detta till trots, så måste ändå livet som mjölkbönder gå vidare för Bo och Hans. Korna finns kvar i lagårn och

behöver sitt. Jord och skog likaså. De har personal anställd i sin verksamhet, men mjölkning och djurskötsel sköter de själva. Med uppbundna kor kräver de dagliga rutinerna åtskilliga timmar. Men det är ett val de gjort och ett val de fullföljer.

Djurhållning och odling drivs konventionellt. Bo menar att ekologisk produktion har fler nackdelar än fördelar om man ska producera livsmedel.

- Det är i alla fall mina erfarenheter som bonde under snart femtio år.

- Men jag är medveten om att det kan vara som att svära i kyrkan att säga så.

Svenskt jordbruk av idag omgärdas av ett digert regelverk, som det är upp till var och en att se till att följa. Men i dess spår har också följt krav på mer och fler dokumentationer ute på gårdarna, som Bo ställer sig frågande till.

- För mig är det en papperstiger. Att sköta verksamheten är ju en ren självbevaringsdrift för en bonde - annars varken kan eller får vi ju leverera våra produkter. Nu måste vi dokumentera det också. För att möta marknaden, sägs det.

- Men man kan undra vad det tjänar till. Jag tror inte de stora matjättarna bryr sig om det.

Livet som lantbrukare har fått sig en törn, men ännu en tid kommer kossorna att hålla markerna öppna i Ängsberg. Hur det blir i framtiden ligger inte i Bos och Hans händer. Det är det andra som avgör.

Jan-Erik - länets störste mjölkproducent med 400 kor i nya lagårn

"Bonneri är liksom lite speciellt. Korna kalvar inte mellan 8 och 5 och några åttatimmarsdagar är inte att tänka på, när skörden ska in. Dessutom luktar det ju skit också emellanåt."

Enkelt och koncist - med bägge fötterna på jorden såsom det tillmäts en odalman - definierar Jan-Erik Hansson i byn Snten utanför Vallsta mjölkbondelivet.

Inte alltid enkelt att få ihop i en värld som alltmer styrs av regelverk, men som Jan-Erik säger "Det gäller att gilla läget, om man vill fortsätta som bonde."

"Att inte utvecklas är att dö"

För fortsätta som mjölkbonde, det tänker han göra. Vara med också i framtiden och producera detta ett av våra främsta livsmedel. Just därför har han tillsammans med sin familj precis vågat den tuffa satsningen att bygga en helt ny lösdriftslagård för 400 kor, stod inflyttningsklar i maj 2006, som gör honom till den störste mjölkproducenten i länet. Den nya anläggningen ligger strax utanför Ljusdal, vilket innebär att han flyttat verksamheten från föräldragården i Snten.

- Mjölkgården med 100 kor i Ljusdal blev till salu efter en konkurs hösten 2001 och i januari tillträdde vi som nya ägare.

Från början var det egentligen en god vän han skulle göra kalkylen åt, men stod istället själv snart mitt uppe i satsningen. Såg att den gick att räkna hem för honom och hans familj och eftersom föräldragården inte var möjlig att utveckla mer, så var det inte så mycket att fundera på, säger han.

- Att inte utvecklas är att dö, så fort

går det idag. Och jag vill producera mjölk, men det måste ske på företagsmässiga grunder.

Själv bor familjen, med Jan-Erik, hustru Linda och de fyra barnen Henrik, Erika, Johan och Fredrik kvar i byn, det är bara kossorna som flyttat.

- Hemmavid kommer vi framöver bara att hålla ungdjur och rekrytering.

Tålmod och diplomati viktiga ingredienser när man ska bygga nytt

Jan-Erik och hans familj är tredje generationen på gården i Snten. När han tog över 1983 fanns fjorton kor i lagårn, men sin utvecklingsfilosofi hade han redan från början och antalet kor ökade på undan för undan. Med bara 25 ha egen mark vid föräldragården har han varit hänvisad till arrenden med spridda arealer och besvärlig arrondering av ytterligare 200 ha.

- Ett problem, javisst, men det är ett "norrlandspris" man får betala och som får kompenseras av hög kapacitet på maskiner och redskap, menar Jan-Erik.

Det var ändå den besvärliga arronderingen vid föräldragården som gjorde, att Jan-Erik inte bedömde den som utvecklingsbar utan istället riktade blickarna mot Ljusdal.

Men alldeles självskrivet att bygga en helt ny lagård var det inte. Familjen gav sig själv två års provotid, innan de bestämde sig. Och när de väl bestämt sig gällde det att vara utrustad med en rejäl portion tålmod. För att få alla papper och tillstånd i ordning till det nya bygget innebar ett mycket tidskrävande arbete med många omfattande utredningar. Tillståndsbeslutet omfattar hela arton

sidor. Så nog gäller det att veta vad man vill alltid, om man ska göra en sån här satsning, menar Jan-Erik.

- Även om jag var medveten från början att det skulle vara omfattande, så kändes det frustrerande många gånger för myndigheter och kreditinstitut är inte alltid på samma våglängd som en vanlig bonde, ser inte helheten på samma sätt. Inte grannar heller alla gånger.

- Dessutom var det kostsamt.

Men ångrat sig, det har de inte gjort.

- Fast det är klart, någon dag har det väl hänt att man sparkat i backen.

Högeffektivt mjölkstall – men inga robotar

För Jan-Erik innebär satsningen en ny arbetssituation. Mjölka kor är inte längre hans uppgift, istället har han intagit företagsledarens och samordnarens roll.

- Det har jag egentligen ingenting emot, jag trivs i den rollen. För mig är det det företagsmässiga som lockar, det som är den spännande utmaningen.

För att det kommer att krävas en hård ekonomisk styrning av verksamheten, det är han väl medveten om.

- Att jaga kostnader blir min huvuduppgift.

Maskiner och redskap måste utnyttjas på effektivaste sätt, mjölkproduktion kontra foderkostnader följas upp. Det gäller att välja rätt av vilka tjänster som kan köpas in och vilka som är fördelaktigare att sköta själv.

- När det handlar om en verksamhet i den här storleksordningen betyder varje öre per liter diesel stora summor och vi har till exempel när det gäller skogen valt att köpa in alla avverkningsuppdrag och bara sköta planteringen själva.

Av ekonomiska skäl valde familjen

också bort robotmjölkning i den nya lösdriftslagårn.

- En robot klarar cirka 65 kor, vi skulle i så fall behövt flera stycken och det skulle inneburit en kostnad på åtskilliga miljoner. Den kostnaden räknade vi bättre hem med anställda och mjölkgrup.

Korna mjölkas i parallellstall, 40 åt gången, vilket gör mellan 160 och 180 kor per timme. I snitt 12 000 liter per dag eller 4,3 miljoner kilo under ett år kommer kossorna i länets största lagård att lämna ifrån sig.

- Borde ju glädja Milko om inte annat, skrattar Jan-Erik.

Orosmoln finns och det gäller att vara flexibel

Personalstyrkan omfattar 6 djurskötare, 1,5 personal som sköter utfodringen, därtill en stab på fältet under säsong, och en diversearbetare.

- Att få tag på bra arbetskraft är väl ett av de oro moln som finns och därför gäller det att ha så bra och ändamålsenliga byggnader som möjligt, att skapa bra arbetsförhållanden helt enkelt.

EU däremot är han inte speciellt oroad över – visserligen en trög koloss, men som man vid det här laget vet ungefär hur den fungerar – nej, då är han mer tveksam till de svenska besluten när det gäller jordbruket. Inte minst när det gäller energipriserna.

- Det skrämmer mig betydligt mer.

Fast visst måste man ha klart för sig, att EU-stöden bara kommer att finnas under en begränsad tid. Och att det inte är dom man kan basera sin framtida produktion på, tillägger han.

- Det gäller att ligga steget före och fundera över "hur anpassar jag mig"? För en lucka finns det oftast, men man måste vara flexibel, måste förstå att förändringar hela tiden sker.

Inget traditionellt familj jordbruk, men familjen likväl oundgänglig

Utvecklingen går i rasande fart, både här och i vår omvärld och för en som var mjölkbonde för 25-30 år sedan är spännvidden enorm. Det som då var det traditionella familj jordbruket där man och hustru arbetade sida vid sida i lagård och ute på fält är på väg att försvinna. Medelkoantalet från 18-20 kor har förvandlats till 50-60 och tenderar att öka ytterligare. Det är en utveckling svår att stoppa och som återspeglas i åldersstrukturen också bland Milkos leverantörer.

- Många av dem slutar av åldersskäl och det är de små besättningarna som försvinner.

Men även om det traditionella familj jordbruket är på väg att försvinna, så är givetvis familjen oundgänglig även i den nya tidens lantbruk. Hustru Linda, banktjänsteman till yrket och med en fil.kand i ekonomi i bagaget sköter gårdens hela administration. Äldste sonen Henrik går lantbruksutbildning vid naturbruksgymnasiet i Arbrå.

- Det är nog så att en ordentlig utbildning blir mer och mer viktig också när det gäller lantbruk. Det är

inte längre att bara ta över och göra som farsgubben gjorde.

I dagens lantbruk är det åtskilliga miljoner att hantera och ett enormt kapital som binds. Den nya lagårn var ett 14-miljonersprojekt för Jan-Erik och hans familj. Köp av mjölkkvot var bara en av ytterligare kostnader som tillkom. Just finansieringen för dagens och morgondagens lantbruk i norra delarna av vårt land är en stor och viktig fråga, som måste bearbetas och ses över, menar Jan-Erik.

- Den är ett stort problem för den som inte har tillräckligt eget kapital eftersom bankerna enbart ser till säkerhetsmassan. De godkänner bara 35 % av marknadsvärdet som säkerhet för lån. Resten måste ordnas på annat sätt eller genom eget kapital och det blir oundgängligt för många i våra trakter, eftersom marken är så lågt värderad häruppe.

Tjugo år till ser Jan-Erik framför sig som mjölkbonde. År med dagar fyllda av arbete och stort ansvar för djur, verksamhet och anställda. Men det är så han vill ha det och med sin företagsmässiga syn på verksamheten ser han framtiden an med tillförsikt.

- För jag tror faktiskt det går att både tjäna pengar och ha roligt samtidigt.

Från mjölkbonde till skogsbonde - Per-Anders i Norrala

Numera är det dikor av rödkulleras som betar på markerna hos Per-Anders Hansson i Norrala. Dikorna kräver inte så stor arbetsåtgång och istället kan Per-Anders ägna sin tid åt skogen. Ett medvetet val han gjorde för fem år sedan för att möta framtiden vid gården.

- Fram tills dess var vi mjölkbönder med en besättning på arton kor, berättar han.

Men arton kor ger inga pengar över till investeringar i byggnader. Att leva på "rost och röta" blir istället lösningen tills man ställs inför det definitiva ställningstagandet. Bygga nytt och investera stort eller satsa i annan riktning.

- Men idag räcker det inte med att bara vara mjölkbonde. Nu måste man vara mjölkföretagare, om man ska hänga med.

Så för Per-Anders Hansson i hälsingska Norrala föll valet istället på skogen. Hustru Marianne hade helst sett att kossorna blivit kvar, säger han, men det fick bli något av en kompromiss istället.

Åkermarken fanns ju, ekonomi-byggnaderna likaså, därtill var EU-stöden en möjlighet att fortsätta i någon form. Men istället för mjölkkor stallades tio dikor av rödkulleras in.

- Dels räckte då båspallarna med de gamla måtten, dels tillhör rödkullan kategorin utrotningshotade husdjursraser, vilket berättigade till extra EU-stöd.

För försäljning av köttet har han testat modellen "Återtag från slakteri", förpackade med 1/8-djur för försäljning direkt mot kund.

- Ser ut att vara något att gå vidare med. Större förpackningar är svårare att sälja.

Tid över för skogen

Med mindre arbete hos djuren kunde Per-Anders istället ägna sin tid och kraft åt skogen. Och egentligen är det ju där han trivs allra bäst, säger han.

- Att genom åren få följa och se hur det arbete man lägger ner bär frukt, är en fin känsla.

Men liksom för jordbruket är större arealer nödvändiga också för skogsbruket och Per-Anders har medvetet och successivt utökat sitt och familjens innehav. Från 85 till dagens 250 hektar. Han har tagit tillfället i akt, när lämplig skogsmark blivit till salu, men påpekar att det inte varit något självändamål. Varje förvärv måste gå att ekonomiskt räkna hem.

- Som enskild skogsägare har man inte möjligheten att bara se skogen som en investering. Det måste gå att kontinuerligt ta ut ett visst antal kubikmeter. Till räntor, amorteringar och övriga utgifter, och då får inte priset bli för högt.

Myten att har man bara skog, så är det väl bara att fälla några träd för att få inkomsten tryggad, vill ha ta håll på. Skogsbruk medför höga kostnader så bruttot är långtifrån detsamma som nettot, när det gäller inkomsterna. Skogen har dessutom en väldigt lång omloppstid, där det dröjer länge innan återgenereringen kommer.

Att vara skogsbonde kräver noggrann planering, både ekonomiskt och skötselmässigt, konstaterar Per-Anders.

- Som bondpojke är man fostrad att inte tära på kapitalet och dessutom är det så, att vill och ska vi kunna leverera hälsingefuran i en framtid, så vill det till att hela tiden vidta de skogsvårdande åtgärder som är nödvändiga.

Sköter det mesta själv

Från tidiga morgonen till sena eftermiddagen, nästan bara med avbrott för frukostgröten, finns Per-Anders i skogen. Plantering, röjning, gallring och slutavverkning kräver sin man på de egna 250 hektaren. Med gårdens skotare kör han fram virket åt sig själv, men även åt andra skogsägare. Samarbetar med en entreprenör som kör skördare liksom att han påtar sig röjningsuppdrag i Mellanskogs regi.

Med intresset för skogen följer för Per-Anders del engagemanget i skogsägareföreningen Mellanskog och han är ordförande i södra Hälsinglands skogsbruksområde.

- Det ger insyn, men också möjlighet att påverka. Dessutom ger förtroendeuppdraget ett visst ekonomiskt tillskott till gården.

- Mångsyssleri är nödvändigt för att få det att gå ihop.

Det har redan börjat så smått men i en framtid blir det alltmer tydligt att råvaran från skogen kommer att få en bredare användning och öppna andra möjligheter för skogsbruket än hittills. Och liksom företagandet i övrigt, måste de företagsmässiga aspekterna vägas in också för skogsbonden/företagaren, Per Anders.

- Energiområdet är en intressant faktor, även om massa- och pappersindustrin naturligtvis hävdar att användandet av råvaran blir betydligt effektivare genom förädlingen i deras företag.

Per-Anders har byggt upp och förvaltar en bärkraftig skogsgård, men om någon av de fyra barnen kommer att ta över vet han inte, säger han.

- Vi kan ge dem förutsättningarna, men det är ett val de själva ska göra. Och möjligheten att äga utan att bruka finns ju också.

Från mjölkgård till lincafé

I Änga, med en bedårande utsikt över Ljusnan ligger Järvsö lincafé. Här har Agneta och Mårten Mårtensson på sin hälsingegård skapat ett turistmål, som blivit en av de verkligt stora attraktionerna i trakten. En strid ström av besökare hittar hit under de tre sommarmånader de håller öppet och det utan att de egentligen inte alls hade planerat det.

- Det var nog mer att jag grep tillfället när det kom, men inte hade jag kunna ana att det skulle utvecklas så positivt, säger Agneta.

Gården i Änga hade gått i nedstigande led sedan 1500-talet, när hon och Mårten tog över efter svärföräldrarna 1974. Då betade kossorna på åkrarna och som mjölkbönder fortsatte även Agneta och Mårten. Byggde om med plats för sexton kor.

- Men lönsamheten blev vikande för mjölkproduktionen under senare delen av 80-talet. Vi insåg att 16 kor inte hörde framtiden till och ställdes inför ett vägval. Bygga ut eller lägga ner.

Agneta och Mårten valde det senare alternativet och 1990 upphörde mjölkproduktionen på Änga. De tyckte de gjort sitt som mjölkbönder och tänkte sig istället ett liv som anställda framöver. Med avtalsenlig lön och fasta arbetstider. Agneta satsade på vårdräkt, Mårten blev elektriker.

Järvsö lincafé föds

Så fortsatte de under sex år, när väninnan Britt-Marie Stegs en dag kom med ett förslag till Agneta. Britt-Marie hade jobbat med ett EU-projekt i Litauen som syftade till att få igång företagandet i landet och nu undrade

hon om Agneta möjligtvis var intresserad av ett samarbete, där de skulle importera linnekläder från Litauen och sälja hemma i Järvsö.

- Men jag tänkte inte alls på idén från början. Neej, skulle vi dra på oss nåt sånt? Vi tyckte ju att vi hade det bra som vi hade det.

Men så var det ju den här stora hälsingegården som först hade avstyckats en gång från fastigheten, men som svärfadern sedan köpt tillbaka. Kanske kunde vi göra något av idén i alla fall, så att den också kom till användning? Det skulle nog inte behövas så stora investeringar att dra igång en verksamhet... Fröet var sått, entreprenörsandan tog vid och tankarna arbetade vidare. Agneta reste ner till Litauen på semestern och blev förtjust i det hantverk hon såg. Fröet växte och så föddes Järvsö lincafé. Till en början med väninnan Britt-Marie som affärspartner.

Ett koncept som lockar besökare i strid ström

Agneta hade en beklädnadsutbildning i bagaget och för att möta den svenska kundens önskemål valde hon att själv skissa och göra mönster till de kläder som skulle sys upp. Affärsidén formulerades; Linprodukter i hög kvalité med egen design och det som serverades i caféet skulle vara så närproducerat som möjligt och smaka bra.

Såväl exteriör som interiör behölls på det vackra boningshuset, en del av rummen blev försäljningslokaler, i andra tillika med trädgården skulle caféets gäster serveras.

De satsade inte på marknadsföring från början, Agneta berättade knappt

om sin affär, säger hon, men på bara något år spred sig ryktet om lincaféet på Ol-Mats i Änga. På den forna mjölkgården hade Agneta och Mårten hittat en nisch som gäster och besökare ville ha. Läget, flera kilometer från Järvsö centrum efter byvägen längs Ljusnan tycktes inte vara något hinder. Hit hittade besökarna ändå, lokalpressen hängde på och skrev: På kontinenten har de vincafé, i Järvsö har vi lincafé.

Verksamheten började snurra. Betydligt fortare än vad vare sig Agneta eller Mårten ens vågat drömma om. Under de tre sommarmånader som lincaféet har öppet omsätter verksamheten idag 2 miljoner och Agneta som från början tänkte sig driva verksamheten själv med hjälp av familjen har fått anställa sju personer. Personal som hon inte nog kan berömma, säger hon, då det förutom butik och café också bakas allt bröd på gården.

- De är helt fantastiska och guld värda.

Linnet har åter fått sin betydelse i det hälsingska landskapet

Agneta och Mårten gav upp sitt lantbruk, när förutsättningarna försämrades, men de fann ett alternativ för gården Ol-Mats. Ett alternativ som på sitt eget sätt knyter samman Hälsinglands månghundraåriga kulturtradition av linet, denna jordens gåva som under sekler var en betydande

näring för hälsingebönderna. De bytte sina kor till en lyckosam kombination av det vackraste hantverk i linne och en särpräglad smakupplevelse i sina smörgåsar med fårost och kyckling, som de serverar sina gäster.

Men Lincaféet i Änga har inte bara ökat turistmålen och skapat arbetstillfällen i Järvsö. Effekter, och positiva sådana, har det också blivit i Litauen. Kvinnan som syr upp deras kläder började med en anställd, nu har hon egen ateljé, tio sömmerskor och flera stickerskor anställda. Dessutom arbetar hennes man i företaget.

- Och Järvsö lincafé är hennes största kund, berättar Agneta.

Bonden Mårten fortfarande kvar

Mårten är lincaféets allt i allo. Reparerar, underhåller, sköter trädgården och finns till hands närhelst han behövs. Men bonden Mårten finns också fortfarande kvar. Det är rötter som sitter djupt, när man vuxit upp på en gård, säger han, och jordbruket är inte helt nerlagt i Änga. Åkermarken brukas fortfarande och kanske blir det får på markerna så småningom. En sonhustru är intresserad.

- Och inte alls oss emot. Vi ser gärna får på Änga och djur och natur ger en frisk miljö för våra barnbarn att växa upp i.

- Så vi får se vilken kombination det kan bli på gården framöver, säger Agneta och Mårten.

Two generations Parhans in Alfta

En ny verksamhet kommer till

1986 blev brukslagårn med marker i Runemo till salu. En lämplig komplettering till Klitten, då markerna redan arrenderades, så Erik-Olov beslutade köpa fastigheten. Men utan att just då veta vad den stora byggnaden skulle användas till.

Mjölproduktionen har alltid varit av stor betydelse vid gården Klitten i Alfta, men det har inte hindrat Erik-Olov Parhans att också se andra affärsmöjligheter. Idag är det sonen David som tagit över och sköter jord, kor och skog medan Erik-Olov, ägnar sin tid åt verksamheten Runemo gård.

Gården Klitten är ingen släktgård i den bemärkelsen att den gått i arv i generationer sedan sekler tillbaka. Slakten Parhans kom dit först 1943, när Erik-Olovs far köpte fastigheten. Men sedan dess har den fortsatt i slakten och när Erik-Olov tog över 1974 så byggdes antalet koplats så småningom ut till 36.

Erik-Olov skötte gården själv med hjälp av säsonganställda under sommaren. Hustru Lena ryckte in, när det behövdes, men yrkesarbetade annars utanför lantbruket. En lösning alls inte att förakta, menar Erik-Olov.

- Det tillför externt kapital att leva av, och möjliggör att använda större del av inkomsterna från jordbruket till nödvändiga investeringar på gården.

- Det var ju naturligtvis slöseri att bara låta den stå, så det blev en del funderingar. Kanske militären var intresserad? Eller kunde den användas för husvagnsuthyrning?

Svaret kom genom travtränaren Per-Erik Hillman som sökte boxplatser och träningsmöjligheter för sina unghästar. Han ville skriva ett 5-årskontrakt och det gav Erik-Olov förutsättningar att bygga in boxplatser i byggnaden.

Att ge sig in i nya affärsverksamheter medför alltid vissa risker och det vill till att ha lite tur också om det ska gå vägen, säger Erik-Olov. För det hade kunnat gå illa, när träningsverksamheten 1990 hamnade i en rejäl svacka.

- Jag var lite väl blåögd när jag gick in i projektet för satsningen var uppbyggd på väldigt svaga kalkyler. Och hade svackan kommit i början av 5-årsperioden, så hade jag nog knappast klarat det.

- Så av det lärde jag mig se till att proportionerna mellan optimisten och realisten är de rätta.

Ett förstklassigt träningscenter

Boxplatsuthyrningen fortsatte vid Runemo, men 1994 inträffade en förödande eldsvåda, där byggnaden brann ner och många av de inhysta hästarna brann inne. Brandorsaken kunde aldrig riktigt fastställas, men höbärgningen pågick som bäst och kanske var det i samband med den, som något hände, tror Erik-Olov.

En tragedi för djur och djurägare liksom för familjen Parhans. Men inte slutet för verksamheten. Byggnaden uppfördes igen, noga genomtänkt för att eliminera alla risker för en ny brand. Runemo gård har därefter vuxit till ett förstklassigt träningscenter och erbjuder idag nittiofyra boxplatser med goda träningsmöjligheter.

Enheter med boxplatser och tillgång till träningsbana hyrs ut till fyra travtränare med femton anställda som numera har sin utkomst vid Runemo gård.

Träningsbanan har byggts i egen regi av familjen Parhans, även det ett noga genomtänkt projekt.

- Vi valde att investera i en egen grävmaskin, eftersom grustäkt fanns på markerna.

Med satsningarna i Runemo gård har också intresset för hästar väckts hos Erik-Olov och dessutom gett fler familjemedlemmar sysselsättning inom företaget.

- Idag har vi tio egna hästar, en av dem avkomma till självaste Järvsöfaks, som tränas av Emil, andre sonen i huset.

David satsar framåt vid mjölkgården

Mjölkgården vid Klitten tog David över 2005, men hans arbetsplats hade den då varit sedan nio år tillbaka.

- Så jag visste nog ganska väl vad jag gav mig in i, skrattar han.

I botten hade David 3-årigt naturbruksgymnasium vid Nytorp. En nödvändig och bra utbildning, men som

han gärna ser kompletteras.

- Den borde innehålla mer ekonomi och mer av engelska språket. Ekonomi för att det får allt större betydelse i lantbruksföretagandet och engelska för det är ett språk du måste behärska, inte minst med tanke på alla maskin- och redskapsbeskrivningar.

Den första mjölkroboten kom 2001 sedan lagården byggts om till lösdrift och besättningen ökats ut till 65 kor. Nu är koantalet uppe i 85 och nästa robot installeras. Det gäller att följa med i utvecklingen om man vill vara kvar som mjölkproducent, menar David. För att mjölkproduktionen har en framtid, det är han övertygad om, även om han instämmer med Erik-Olov att den rätta viljan också måste finnas där hos en själv. Annars går det inte.

- Det är en absolut nödvändighet, men jag tycker också det ser betydligt ljusare ut för mjölkproduktionen nu än för några år sedan.

Mjölkkor + hästar = en vinnande kombination

Mark är inte så svårt att få tag på i de här trakterna och för närvarande brukas 181 hektar vid Klitten, dessutom arrenderas ytterligare 100 hektar i Söräng.

David ser framåt med optimism, Erik-Olov likaså. Realisten finns i dem båda.

- Man måste tänka ekonomi, hålla i slantarna och väga varje investering. Och ta vara på pusselbitarna i företagandet, javisst, men också ha lite tur så att de hamnar på rätt plats.

Klitten och Runemo må vara skilda företag, men båda genomsyras av viljan att skapa och driva vidare verksamheter med ekonomisk bärighet. Och de ser ut att ha lyckats bra i sitt tänk, Erik-Olov och hans familj. Mjölkkor och hästar har blivit en vinnande kombination i Runemo och Klitten.

Hälsingegården Ersk-Anders möter framtiden med Jakob och Kerstin

Att driva en släktgård med anor från 1500-talet kan för många te sig tungt förpliktigande, men så känner inte Jakob och Kerstin. Hälsingegården i Skästra by tog de som 15:e generation över 2001.

- För oss är det som att förena hobby med yrke. Vi stortrivs med livet på Ersk-Anders.

I den forna lagårn, uppförd 1938, rumsterar får, ännu fler i nybyggt, mer ändamålsenligt och effektivt utedrifsstall.

- Sammanlagt har vi 340 tackor, berättar Jakob.

När farfar byggde lagårn 1938 hade den plats för 20 kor. En stor besättning på den tiden, idag skulle det motsvara cirka 160 kor.

- Men farfar såg redan 1952 att framtiden för mjölkproduktion skulle bli tuff, så han sålde korna och därefter har det varit både grisar, hönseri och köttdjur på Ersk-Anders.

Får kom till gården när Jakobs far Olle tog vid 1961 och den inriktningen fortsatte Jakob och Kerstin med när de tog över, även om besättningen med köttfår ökat betydligt i antal sedan dess.

- Gården omfattar närmare 100 hektar jord med stora naturbetesmarker och strandbeten, vilket ger möjlighet att ta hem särskilda EU-stöd. De är av avgörande betydelse för jordbruksproduktionen och svarar för dubbelt så mycket av intäkterna, som försäljningen av lammköttet gör.

För även om Jakob och Kerstin satsat på kvalitetskött och får nästan allt lammkött som lämnar gården klassat som butikskött, räcker inte den högre betalningen till mer än foderkostnaderna för djuren. Men att

det skulle vara djur på gården även i deras generation var en självklarhet. Ett viktigt kulturarv att förvalta, tycker de båda.

- Och fårskötsel passar bra för oss som barnfamilj. Det ger heller inte samma bundenhet som kor. Dessutom är de trevliga att jobba med, även om det naturligtvis blir en väldigt intensiv arbetsperiod under lammningarna på våren.

Runt benen under morgonstöket springer bordercollien Tim, ovärderlig hjälp vid insamling av fåren, tillika gårdens verkliga turistunderhållare. Missar sällan en chans att leka med besökare som kommer.

Och besökare finns det gott om på Ersk-Anders. För även om gården håller sina djur och att skogen, som delades upp mellan Jakob och hans två bröder vid senaste generationsskiftet, ger sitt, så behöver gården utvecklas. För att möta framtiden, men också klara höga kostnader för drift och underhåll av byggnaderna.

Ett gårdsarkiv berättar om gårdens historia

Man må leva i nuet på gården i byn Skästra, men Jakob och Kerstin tar gärna med sina gäster på en vandring sekler tillbaka på Ersk-Anders. Med ett stort historiskt intresse hos dem båda och ett välbevarat gårdsarkiv daterat ända från 1600-talet levandegör de historien i både ord och handling.

- Vi vill återskapa det forna Ersk-Anders på vårt sätt. För inte ens då - även om gården var stor - kunde man leva enbart på vad jord och djur gav. Diversifiering var nödvändig.

Med sann berättarglädje i att få förmedla gårdshistorien tar de med sina besökare bakåt i tiden och man riktigt kan se hur pigorna smög uppför trappan till sina rum uppe på loftet. Och när gårdstunet fylldes av marknadsstånd och köpmän, som kommit till Skästra by för att göra affärer. Eller när kronofogde Winter med soldater och skarpa skott tog sig an uppgiften att få hyfs på marknaden under de där marsdagarna 1869.

På ett genuint sätt har Jakob och Kerstin tagit tillvara traditionerna från förr. De har bevarat allt såsom det en gång var. Sängarna på loftet är numera till för gårdens gäster – som får sova mellan kallmanglade linnelakan och med fin utsikt mot Järvsöklack från varje fönster.

Vart och ett av de fyra rummen har fått sitt eget namn. Uppkallade efter de fyra senaste generationernas bondmoror på Ersk-Anders; Märta loftet, Helenaloftet, Ellaloftet och Kerstinloftet. Hallen ute på loftet efter Margta.

Gårdshistorien berättar:

Margta Olsdotter Silén 1834-1927

Margta kom hit till gården när hon var 24 år gammal och gifte sig med Lars Nilsson.

Margta och Lars fick barnen Olof och Kerstin. Lars dog i lunginflammation 34 år gammal, när de hade varit gifta i 6 år.

Margta gifte om sig med sin kusin Eric Ersson-Silén. Eric öppnade handelsbod här på gården. Margta hade en pub, Pinan kallades den för. Där lär karlarna ha druckit och spelat bort allt vad de ägde på kortspel.

När Margta var 55 år blev hon änka för andra gången. Eric dör 57 år gammal.

Margtas dotter Kerstin dör bara 40 år gammal, hon var inte gift utan hon hade bott kvar här på gården, då var Margta 73 år.

Året efter kom svärdottern Helena till gården. Margta levde kvar här med sin son och svärdotter tills hon dog, 93 år gammal. Margta var inte läs- och skrivkunnig, hon hade aldrig fått gå i skola. Hon hade inte under hela sin livstid varit utanför Järvsö socken.

Marknadsplats igen

Gårdstunet hos Ersk-Anders har i Jakobs och Kerstins regi åter blivit en stor marknadsplats och första helgen i mars varje år kommer köpmän och förbönder farande för att bedriva handel i Skästra by. Någon kronofogde Winter behövs inte längre för att få hyfs på marknadsbesökarna, men en verklig turistattraktion har den blivit. Mellan 10- och 15 000 besökare letar sig till hälsingegården Ersk-Anders under dagarna två. Utskänkningslokalen har kommit till heders igen, även om brännvinsdryckerna numera är utbytta mot kaffe och att det gärna är Guds ord som förmedlas istället för kortspel.

Ett stort arrangemang javisst, men den har blivit hela byns angelägenhet och gör det hela så mycket lättare att genomföra, säger Jakob.

– Vi har 72 hushåll i byn och de flesta är på något sätt engagerad i byföreningen. När vi inte kunde få tag på en scenvagn så byggde vi en själva och när marknaden 10-årsjubilerade så satte vi upp en teater baserad på det som i folkmun kallas Winterkriget. Många ställde upp, som skådespelare, statist eller sydde scenkläder. 750 personer kom för att titta på föreställningen. Utomhus. I mars.

Ersk-Anders, en av 2 000 hälsingegårdar

Visioner och idéer är Kerstins och Jakobs ständiga följeslagare. De vill

fortsätta att leva och bo på Ersk-Anders och då gäller det att skapa förutsättningarna.

- Djuren kommer att vara kvar så länge vi finns här. Vi ska definitivt inte vara den generation som upphör med djurhållningen på Ersk-Anders, säger de båda bestämt.

Och marknaden går att utveckla, att ännu mer återskapa från förr.

- Då fanns 400 meter fasta marknadsbodas och det är något vi gärna ser igen, även om det inte blir lika många som förr.

Runtom i landskapet finns 2 000 hälsingegårdar och de som ingår i Projekt Hälsingegårdar marknadsförs nu med stark inriktning på Tyskland. På Ersk-Anders står Kerstin och Jakob beredda, att ta emot turisterna.

- Vi har faktiskt redan fördubblat antalet gästnätter och var uppe i 120 stycken 2005, säger Jakob.

Med sina fyra rum marknadsför de verksamheten som Kulturboende/Bo på Hälsingegård.

- Fyra rum och åtta gäster ryms inom den kategorin. Skulle vi ta emot fler kommer vi under kategorin hotell och då gäller helt andra regler för verksamheten och som det skulle vara svårt att få ekonomi på.

Kerstin och Jakob gör i ordning frukostkorgar till sina gäster efter önskemål. Det finns också ett minikök, där gästerna själva kan laga sin mat, om de så önskar.

Internet har blivit ett allt viktigare redskap i deras marknadsföring.

- Ca 90 procent av våra bokningar sker den vägen numer, säger Jakob.

Lanthandel, fåruthyrning och jullådor

På Ersk-Anders kan man inte bara äta och sova. Även den gamla lanthandeln har fått sin renässans. Bakom disken från tidigt 1900-tal säljer Jakob och

Kerstin lokalt hantverk, gårdens egen fårkorv, Fasters citrusmarmelad och hjortronmarmelad med konjak.

- Den säljer bra.

En målmedveten satsning, där de båda ser möjligheterna har gett dem flera ben att stå på i sitt företagande. Förutom turistsatsningen med guidningar på Ersk-Anders hyr de ut får till sommargäster.

- Två-tre tackor med lamm hjälper till att hålla deras marker öppna.

När julen närmar sig packar de presentlådor med lokalproducerad mat och säljer ut mot företag.

- Det i samarbete med en annan lokal matproducent i Järvsö.

Kerstin bakar bröd till Långhans sommarcafé i Järvsö och sköter alla bokningar till bygdegården. Jakob kompletterar med att vara företagslots inom Ljusdals kommun.

- Jag har ju skaffat mig en del erfarenhet genom åren, som kan komma väl till pass inom den genren, skrattar han.

Inom ramen för sin affärsidé - att ta vara på och förmedla historien på hälsingegården Ersk-Anders

- har Kerstin och Jakob skapat en diversifiering som bidrar till att lyfta, inte bara den egna gården, utan hela byn.

- Det är inte så svårt egentligen, när folket ställer upp som de gör här.

- Och bara tre kilometer bort har vi Kerstins mamma och pappa, som gärna hjälper till, tillägger Jakob.

Jakobs föräldrar, Olle och Ella, bor kvar "på undantag" på Ersk-Anders. Finns till hands, när de behövs och gläds att gården åter är full av liv.

- Vad annat kan vi tycka, än att det känns fantastiskt fint. Självklart känner vi oss nöjda.

Nästa generation har redan börjat sitt arbete på Ersk-Anders så smått. När gästerna kommer så finns döttrarna Elsa, Julia, Moa och Johanna på plats, beredda att ställa upp.

Britt-Marie Stegs, bonden som blev VD för ett miljonföretag

– Bondelivet har jag lagt bakom mig. Jag har tagit ett nytt steg i livet.

Från mjölk- och köttbonde har Britt-Marie Stegs i Järvsö klivit till VD för företaget Hälsinge Lantkök AB. Ett företag hon själv tog initiativet att starta 1999 och som sedan dess varit på stark frammarsch. De två senaste åren ökade omsättningen från 42 till 70 miljoner!

Affärsidén är tydlig: "Att ge kunderna en vässad matupplevelse utöver förväntan och att inte fuska".

– Att inte fuska går som en röd tråd genom hela verksamheten, berättar Britt-Marie. Vi garanterar högsta kvalitet från producent till levererad vara.

Blev bonde med åsikter

Född i Söderhamn, uppvuxen i Gävle så är kanske inte bondelivet det första en ung stadsflicka tänker sig. Men mormor och morfar hade en bondgård i Söderala och den var för Britt-Marie den verkliga idyllen.

– Fast mormor ruskade betänkligt på huvudet, när jag berättade att jag skulle gå lantbruksutbildningen vid Nytorps lantbruksskola i Arbrå. Hon hade handmjölkat fjorton kor under sin tid

som bondmora, så det var inte konstigt att hon fått nog.

Men drömmen om bondgårdsidyllen levde kvar hos Britt-Marie och när kärleken kom in i hennes liv realiserades drömmen. Båda ville bli bönder.

– Vi köpte en gård i Järvsö och började med mjölkproduktion. Utökade successivt både produktion och areal.

Britt-Marie trivdes med livet som bondmora. Att få satsa och utveckla. Hon engagerade sig i föreningsrörelsen och blev ordförande i den lokala LRF-avdelningen. Produktionen gick från mjölk till kött och en dikobesättning av Herefordras. Men om Britt-Marie var nöjd med livet som bonde med köttdjur, så var hon desto mer besviken över Kooperationens brist på marknadsföring och prissättning, som alltid fokuserade på lägsta pris för att uppnå högsta volym.

– Vi var två kvinnor, Ann Eriksson och jag – Ann står förresten i startgroparna med ett företag i Storvik, som satsar på distribution av lokalproducerad mat ut mot kund – som menade, att det krävdes både betydligt bättre profilering och bättre prissättning. Vi väntade och väntade, men ingenting hände. Priserna blev inte bättre och köttet ute i butikerna såg fortfarande lika trist ut.

– Då tänkte vi, att nää, nu får det vara nog. Nu tar vi tag i saken själva, profilerar hälsingeköttet och kvalitets sorterar. Och så föddes Hälsinge Lantkök AB 1999.

En tuff marknad

De började med att erbjuda alla lantbrukare i Ljusdals kommun att vara

med i ett aktiebolag. Av 441 registrerade lantbruk var det sjutton lantbrukare som nappade och med några externa intressenter fick de ihop aktiekapitalet.

- Men vi upptäckte snart, att kött- och slaktmarknaden var oerhört mansdominerad. Det var en tuff bransch att ge sig in i med kvinnligt tänkande, så det gällde att ha tjockt skinn på näsan.

Målet var satt och Britt-Marie och Ann drev idén vidare. Formulerade affärsidén och registrerade varumärket Hälsingestintan för sitt nötkött.

Drivkraften blev redskapet som förde dem framåt, men det blev tufft, verkligt tufft under en period.

- Många ruskade på sina huvuden och sa att "det där kommer aldrig att gå". Vi fick det också jobbigt, när företaget växte för fort och vi saknade kapital.

- Då var konkursen nära och jag sov med boksluten under huvudkudden. Men med hårt arbete löste det sig och vi kunde fortsätta.

Spikrakt har det för den delen inte gått.

- Säg vilka fel vi inte gjort. Men man får inte vara rädd för det krångliga och det är av misstagen man lär.

- Och vem har förresten sagt att det ska vara enkelt? Då gör ju alla andra det, nu är vi ensamma om idén.

Britt-Marie tog så småningom själv över. Lärde sig vikten av en fungerande administration, rätt marknadsföring, logistik, att tillföra kompetens, satsa på affärsstrategi och se till att ha juridiskt hållbara avtal. Aktieägarna är med för att tjäna pengar, deklarerar hon.

- Så styrelsen är handplockad.

Hon har lärt sig göra strategiskt rätta val och att våga lämna över ansvaret på sina medarbetare.

- Det måste man kunna göra för att lyckas och jag har en fantastisk personal - fem årsanställda - där vi har högt i tak och öppna diskussioner. Jag vill att de ska känna delaktighet i allt som rör företaget.

Hög kvalitet till rätt pris

Det är det allra finaste köttet som Britt-Marie säljer till sina kunder. Det ska komma från tunga djur, vara hängmörat 7-10 dagar och ha rätt marmorering.

- Där är just Herefordrasen ypperlig, men även Aberdeen Angus och Charolais.

I avtalen med slakterierna garanteras att samtliga djur som levereras till Hälsingestintan ska kunna spåras till uppfödaren. Det är en garant för god djuromsorg, därefter ska det vara en hantering som ger verkligt kvalitétsskött och varan ska levereras när kunden vill ha den.

- Det är kundanpassning som gäller liksom att veta vilka kunder man har att göra med.

Företaget betalar ett högre pris för sitt kött till slakteriet - jag förutsätter att också bonden får ett högre pris, säger Britt-Marie - ett högre pris kan givetvis också Hälsinge Lantkök AB ta ut från sina kunder. Och här vill Britt-Marie slå håll på en myt.

- För det är en myt när det sägs att alla bara tittar på priset vid sina matinköp.

Svart på vitt visar hon att det endast är 12-14 % av konsumenterna som tittar på priset. 11-13 % ser aldrig till priserna utan köper det de vill ha.

- Och det är den kategorin som är mina huvudkunder.

Däremellan finns ett stort spann konsumenter som visserligen är prismedvetna, men som gärna unnar sig det där lilla extra då och då.

- De hittar också till butikerna, där Hälsingestintans kött finns.

Annars är det främst till storstäderna som köttet säljs. Från Luleå i norr till Malmö i söder och företaget är inte knutet till någon speciell livsmedelskedja. Det är svårt att bli profet i sitt eget land sägs det och om det stämmer eller inte vill inte Britt-Marie skriva under på, men ännu

finns inte köttet i diskarna hos Ljusdalstraktens livsmedelsbutiker.

- Men i Bergsjö finns det och även i Gävle.

Kooperationen har passiviserat den svenske bonden

Det har varit en tuff skola för fembarnsmamman Britt-Marie. Sedan en tid tillbaka har hon också äktenskapet bakom sig och nu är det rollen som VD för hela organisationen hon iklätt sig. Med en klar övertygelse i sin affärsidé och kritiken mot Kooperationen kvar.

- Kooperationen har passiviserat den svenske bonden, det var längesen han slutade tänka kund.

- Men tack och lov börjar det komma. Många nischar in sig, andra visar att det går att ha en bra djuromsorg även i stora besättningar.

Hon tycker avgjort illa om ordet självförsörjningsgrad. Det för tankarna till planekonomi och sovjetänkande, säger hon och undrar hur det skulle låta om Volvo pratade självförsörjningsgrad istället för marknadsandel.

- Självförsörjningsgrad ska inte vara något självändamål. Vi ska tjäna pengar, få hjulen att snurra.

I sju år har Britt-Marie drivit sitt företag. De svåra åren ligger bakom henne, nu är företaget bland de mest lönsamma i branschen. Och det har gått fort.

- Jag hade aldrig vågat tro på den här utvecklingen, när vi började. Det känns helt fantastiskt idag.

Bara svenskt kött

Hon behöver inte vara orolig längre utan ser framtiden an med tillförsikt. Har för den skull definitivt inte slagit sig till ro, verksamheten är inget självspelande piano, säger hon.

- Tror man det blir man snart omkullsprungen.

Enda molnet på himlen är att det råder en extrem brist på det kött Britt-Marie efterfrågar. Tanken på lokalproducerat har hon för länge sedan fått överge. Avsteg från svenskt kött däremot kommer aldrig ifråga.

- Aldrig någonsin. Varumärket Hälsingestintan är starkt förknippat med svenskt kött och så kommer det att förbli. Hur marknaden än utvecklas.

För att förstärka företaget har sortimentet utökats med olika tillbehör. Sjutton olika varumärken finns i den marknadsparm hon överlämnar till sina kunder och med stor framgång säljs t ex Laxdalens drottningssås till Tyskland och den senaste produkten, en rödlökschutney, till Las Vegas. Dessutom finns julskinka, saltad på gammaldags vis i saltlake, och just nu lanseras ett exklusivt kalvkött - Royal Class Norrland.

- Modellen för uppfödning till den här typen av exklusivt kalvkött är den enda i sitt slag i Europa. Den görs enligt riktlinjer som Hälsingestintan utarbetat i samråd med svensk veterinärmedicinsk expertis för att uppnå Europas bästa miljö och hälsa för kalvarna.

- Jag är säker på, att till och med Astrid Lindgren skulle gillat uppfödningssättet. Finessen är att kalvköttet blir det finaste som finns och stjärnkocken Werner Vögeli har gett det med beröm godkänt.

Finns numera vid Stene Gård

Nyligen flyttade företaget in i nya kontorslokaler vid Stene Gård i Järvsö. I gårdsbutiken där kommer Hälsinge Lantköks produkter att säljas under sommaren.

Företaget har vuxit och genererat viktiga arbetstillfällen, men Britt-Marie hade gärna sett att också styckningen förlagts till Järvsö eller i vart fall inom Ljusdals kommun.

- Nu blev det tyvärr inte så. Istället är fjorton personer heltidsanställda i Stockholm inom den verksamheten.

Britt-Marie vågade steget och lyckades. Vad är hemligheten bakom framgången?

- Först och främst personligt engagemang, men det måste finnas en entreprenörskraft också. Utan den skulle det inte gå. Man kan inte vinna utan att satsa och så måste man vara villig att jobba utan lön under en uppbyggnadsperiod.

Britt-Marie Stegs har hittat sina kunder. Sett till att det exklusiva kött de vill ha hamnar på deras bord. Men vad äter hon helst själv då, denna skapare av verklig gourmetmat?

- Hälsingestintans biff, stekt i smör, kryddad med salt och peppar och ett gott vin till, blir det självklara svaret.

Lantbrukarhustrun -

den viktiga länken i

jordbruksföretaget

s

Anna

Berit

Solveig

Christina

Karin

Förord

Lantbrukarhustrun. Vem var hon? Vem är hon?

För många är uttrycket hustru i sammanhanget negativt. Hennes yrke, åtminstone officiellt, är ju lantbrukarens. Och visst är det så, visst är hon lantbrukare med allt vad det innebär, men för mig är och har lantbrukarhustrun genom tiderna varit så mycket mer. I lantbrukarhustrun har aldrig bara ett utan långt, långt flera yrken rymts. Även om hennes roll, som en naturlig del i utvecklingen, förändrats genom sekler och decennier.

Under självhushållningens tid och långt in på 1900-talet var det inte bara hennes delaktighet i djurens skötsel och arbetet på åker och äng, utan också hennes kunskap att ta vara på naturens gåvor, som betydde mat på bordet och kläder på kroppen för den egna familjen. I lantbrukarhustrun fanns bäraren av ett värdefullt kulturarv som hon i generationer förde vidare; ta tillvara, salta, torka, karda, spinna, väva, sticka och sy. Ta rätt på höstslakten, kärna smör, göra ost och messmör.

I vårt moderna samhälle är det studieförbunden som tagit över hennes roll att, om intresse finns, förmedla något av detta kulturarv. I vårt moderna samhälle är det mejerierna som gör vårt smör och vår ost och fabriker som tillverkar och syr våra kläder.

Hennes dag började i arla morgonstund och slutade först långt efter det att mörkret fallit på. I fotogenlampans sken fick de sysslor skötas, som inte krävde dagens ljus. Inte fanns det tid att då ifrågasätta de arbetsuppgifter som blev hennes, de var på ett naturligt sätt en del av livet.

Maskiner och redskap gjorde sitt intåg i jordbruket, elektriciteten nådde ut på landet och med mjölkmaskinen blev arbetet med djuren lättare. Självhushållningen avtog med mejeriernas tillkomst under 1930-talet. Istället blev korna fler i lagårdarna, mjölken hämtades i krukor av mjölkbilen och gick till mejeriet för förädling. Men lantbrukarhustrun blev kvar. Fortfarande var hon länken i den helhet som är så avgörande för ett jordbruks existens. Ofta ensam med det tunga lagårdsstöket, särskilt vintertid, när mannen låg borta i veckorna med skogsarbete. Fortfarande med ute på åker och äng vid vårbruk, höskörd och tröskning. Fortfarande skötte hon hus och hem mellan lagårdspassen, i allt sitt arbete med barnen runtomkring. Dagens och dagbarnvårdare var för henne helt okända begrepp. Och lönen för timmars slit blev aldrig pengar, kontanter var en ständig bristvara. Inte heller låg hennes glädje i fritiden – någon sådan existerade ju inte. Nej, för henne blev lönen och glädjen livet självt, med familjen, vardagen, djuren, naturen.

Många, många av dessa lantbrukets kvinnor blev självlärda hemsamariter, vårdare och sjuksköterskor åt både föräldrar och svärföräldrar. Gav år av sig själva för att ge de gamla trygghet i en tillvaro som saknade det mesta av vår tids bekvämligheter. Ändå hade de tid att också öppna sin dörr för andra. Hur många av asfaltens barn har inte genom lantbrukarhustrun fått de finaste sommarminnen att bevara i sina gömslen? Med barfotaspring genom sommarhagen fått känna

doften av nybakta bullar serverade med hemkokt jordgubbssaft?

Från konserveringsapparat och stortvätt i pannmur, från mjölkspann och dynggrep fortsatte hennes liv mot frysbox, hushållsassistent och tvättmaskin, rörmjölkning och automatisk utgödsling. Nya tider stundade i lagård och kök och lantbrukarhustrun följde med. Korna att mjölka blev fler och fler, byttes ut mot grisar eller köttdjur i hundratal och resultaträkningar och bokslut blev lika viktigt att tyda som någonsin torka, salta, ysta, karda och spinna var att behärska. Gårdsstöd, kompensationsbidrag och mjölkkvoter blev nya begrepp och att trycka på knappen till datorn lika självklart som att trycka på knappen till tvättmaskinen.

Det har varit en resa av förändringar genom sekler och decennier för lantbrukarhustrun. Sysslorna har förmodligen inte blivit färre, men de har bytt karaktär. Och om hon igår var lantbrukare, hustru, kulturbärare, vårdare, mamma och förskollärare så har hon idag också fått lägga administratör, ekonom och EU-samordnare till sin meritlista.

Lantbrukarhustrun är lantbrukare, javisst, men hon har alltid varit och är fortfarande så mycket, mycket mera.

Anna, som blev bondmora på 30-talet

Inte var det så mycket att välja på som ung flicka ute på landsbygden under 30-talet. Hade dessutom föräldrarna jordbruk, ja då var det som en naturlig följd för många att fortsätta inom yrket.

Anna från Hamrånge blev "bondpiga" som det hette, först i Axmarby och sedan vid Hille kommunhem, där hon fick sköta både mjölkning och hushållsbestyr.

I maj 1937 kom hon för att hjälpa till på sina blivande svärföräldrars gård i Åbyn och i december samma år blev hon och Erik ett äkta par. Livet som bondmora började för Anna Häggblom, när hon var 27 år.

Mjölkade för hand

Klockan 6 varje morron, söndag som vardag, året om väntade korna på henne ute i lagårn. Först skulle det göras fyr under pannmuren, så att det fanns varmt vatten att diska alla mjölkkärl med, så skulle det mockas rent på båspallarna, kor och kalvar ha sin mat, innan hon kunde ta itu med själva mjölkningen.

De åtta korna mjölkade Anna för hand, ännu hade inte mjölkmaskinen gjort sitt intåg på bondgårdarna. En stor del av mjölken stannade på gården, Anna separerade och kärnade smör. Det som inte togs om hand hemma såldes direkt till kund och skulle noggrant mätas upp i krukor till var och en.

Erik och hon hjälptes ofta åt med lagårdsstöket, men långa tider – när Erik låg i skogen och högg eller när höet skulle skördas på utägorna – då fick Anna sköta djur och mjölkning ensam. Både morgon och kväll. Arbetet i lagårn blev visserligen lättare, när mjölkmaskinen kom 1939 och mjölken levererades till mejeriet, men fortfarande var lagårdsarbetet fyllt av tunga arbetsmoment. Utfodring av

spannmål och hö liksom utgödsling med grep och kärra och hantering av mjölkkrukor. Aldrig hade väl Anna då ens vågat drömma om sånt som rörmjölkning och automatisk utgödsling.

Mellan lagårdspassen skulle sysslorna inomhus skötas och med fyra barn fylldes arbetsdagen mer än väl för Anna. Sällan kunde hon gå till sängs före 10-11 på kvällen, för att sedan finnas ute i lagårn igen vid tidig morgon. Sommartid deltog hon dessutom i slåttern ute på åker och äng.

Med djur i lagårn fanns alltid mat på bordet, men några slantar såg Anna sällan till. Någon privatkonsumtion att tala om tillät inte inkomsterna från vad jordbruket gav.

Fick brosch och diplom för sin gärning av Hushållningssällskapet

Anna mjölkade sina kor i 40 år. Någon semester var det inte tal om, inte ens en ledig dag, men hon var förnöjd med sin tillvaro och hade förmågan att glädjas åt det lilla; när hon för första gången inte behövde gå ut och mjölka en julaftonskväll utan i lugn och ro fick förbereda julbordet för sig och sin familj eller när hon möttes av tända marschaller vid hemkomsten sedan hon fått motta Hushållningssällskapets utmärkelse "Till förtjänta lanthusmödrar", som glädde henne djupt.

– Visst har det väl hänt att man önskat sig något annat, men nej, det var nog bäst som det blev. Jag har trivts med mitt liv och jag har fått vara frisk, och det är väl det bästa, sa Anna vid en intervju med lokaltidningen 1982, efter att hon fått motta utmärkelsen.

Berit – lantbrukare, lantbrukarhustru och sann ideolog

Det var på moderns föräldragård hon som barn fick försmak på bondelivet under tidigt 40-tal. Fick vara med bland kossorna och i arbetet ute på åker och äng. På ett barns sätt hjälpa till som en naturlig del i livet och vardagen.

– Så när någon frågade mig vad jag skulle bli, när jag blev stor var alltid svaret detsamma; Bonde!

Och visst blev hon bonde med tiden, Berit Östlund i Hamrångebygden utanför Gävle. Men dagens ljus såg hon i Stjärnsund där på gränsen mellan Gästrikland och Dalarna, där föräldrarna hade ett trädgårdsmästeri. När hon var fem år flyttade familjen till Järbo med sin verksamhet. Att hjälpa till var en självklarhet, när hon växte upp, med allt från att rensa ogräs i potatis- och grönsaksland till att stå på torget i Sandviken.

– Men på torget kände jag mig aldrig hemma och om jag var bestämd i att bli bonde, så var jag lika bestämd i att jag aldrig skulle odla varken morötter eller potatis. Rensa såna land hade jag minsann fått nog av.

Stockholm lockade

Som för så många andra tonåringar under tidigt 50-tal var det Stockholm som lockade för Berit. Men möttes av ett bestämt nej från mor och far. Skulle aldrig komma på fråga att skicka dottern till den stora staden.

Istället blev det köket vid en fjällstation i härjedalska Kesudalen. Mor Edit sydde rockar i oblekt bomull och så for Berit iväg. Med mottot från barnsben med i bagaget – ”Ingenting är omöjligt och bra karl reder sig själv”. Värdefulla värderingar skulle det visa sig, när transporterarna inte alltid

fungerade där uppe på fjällvidderna och skafferiet gapade tomt efter nödvändiga ingredienser.

– Och det gick att göra fina tårtbottnar av krossade sockerbitar och äggpulver också.

Under tiden i Kesudalen blev hon erbjuden arbete vid ett konditori i Bromma och nu tyckte de därhemma, att nu hade dottern stått på egna ben, så nu kunde hon få fara mot huvudstaden. Men det var inte utan vända, den här gången för Berit själv. För samtidigt fick hon också erbjudande att gå en utbildning till kallskänka vid restaurang Hasselbacken i Stockholm. Ett väldigt lockande erbjudande för en ung dam med mat och bakning som största intresse.

– Det var ju bara det att jag redan lovat att komma till konditoriet i Bromma och ett löfte bröt man bara inte. Så det blev aldrig Hasselbacken för mig.

– Men är det något jag verkligen ångrar i mitt liv, så är det att jag inte tog chansen till utbildning. Tänk vilken möjlighet det var!

Bonde blev hon – på släktgården Östlunds i Hagsta

Berit återvände så småningom till Järbo. Fick först arbete i blomsteraffär i Kungsgården och senare anställning vid ålderdomshemmet. Sökte sig till SLU – Svenska Landsbygdens Ungdom, dåvarande CUF (Centerns Ungdomsförbund), som då hade en livaktig verksamhet ute i bygderna. Att det skulle bli början till ett engagemang inom föreningslivet som skulle följa henne genom livet, anade hon knappast då.

Snart dök en ung man från Hamrånge upp i Järbo. Ljuv musik uppstod och

1959, 23 år gammal, kom Berit som ung bondmora till gården i Hagsta. Med åtta kor, en häst och en gris i lagårn. En höna fick de i lysningspresent, hon och Olle.

- Då kände jag, att nu var jag bonde.

Lagårdsstöket var givet. Morron och kväll skulle kossorna mjölkas och djuren skötas. Snart kom också barnen, döttrarna Stina, Ami och Kerstin. Vintertid "låg" Olle i skogen och högg, så då föll djuren och hemmets skötsel helt på Berits lott. Barnomsorgen bestod i en bunt tidningar som sysselsatte de små och så fick hon springa mellan lagårn och köket.

- Så nog var jag ängslig många gånger vad de skulle hinna hitta på, när jag var ute bland djuren.

Mycket arbete men också stunder att njuta

Bekvämligheter fanns det inga.

Middagsdisken fick skötas i zinkbalja på bänken och på gården stod utedasset.

- Det dröjde ända till 1973 innan vi fick möjlighet att modernisera huset.

Visst var det tungt att bära runt mjölkspannen i lagårn, att köra ut dyngan med skottkärria och att få upp 50-literskrukorna på mjölkpallen, men Berit trivdes. Med arbetet som bondmora, med djuren och arbetet i Guds fria natur. Det man vill det hinner man, menade hon och tog det som en självklarhet att mellan lagårdspassen sy alla kläder till de tre flickorna, sköta tvätten i ån sommartid och i kitteln på spisen under vintern. Hon minns jäktet och stressen vid vårbruk och höbärgning, men också underbara stunder att bara njuta.

- Av blommor och fågelsång en försommardag, doften av nyslaget hö, kornas lugna idisslande eller det nyfernissade golvet dagen före julafton. Och att få ha barnen nära.

Kött, mjölk och fläsk producerades på

gården och fyllde frysboxen även om det krävdes mycket arbete att ta rätt på allt. Det hon däremot hade svårt för var attityderna från många av de människor som stod helt utanför lantbruket.

- Ni har ju allting gratis, tyckte de.

Men så var det ju inte. Vi fick arbeta åtskilligt för allt och kött, mjölk, fläsk, ja till och med veden vi tog från skogen skulle vi betala skatt för. Liksom att det var en särskild förmånsbeskattning för att vi bodde i bostad på ett lantbruk.

Investeringar underlättade

Farmor, farfar och svägerska bodde nära intill och var alltid beredda med en hjälpande hand, när det behövdes.

- Särskilt under höbärgningen var det värdefullt. Det skulle vara frukost, lunch och middag med kafferast både på för- och eftermiddagen till alla som hjälpte till i arbetet, förutom att korna skulle mjölkas och att man skulle vara med ute på åkern.

Med modernare maskiner, rörmjolkning och utgödsling i lagårn underlättades arbetet med tiden och så småningom fick de möjlighet till avbytare. För första gången kunde Berit och Olle ta ledigt från lagårdspassen.

- Jag minns så väl första gången vi hade avbytare. Vilken otrolig känsla det var.

- Men farfar i huset hade synpunkter. "Det är andra tider nu minsann. Nu åker bönderna på semester", kommenterade han.

Om det var gott om arbete så var det ont om pengar. Djuren skulle ha foder, alltid var det något som behövde förbättras eller bytas ut, räntor och skatt skulle betalas. Och sjukdomar bland djuren dök upp utan förvarning.

- Än var det spentramp, än juverinflammation eller, som det också hände, att en ko plötsligt kunde ligga död ute på åkern eller i lagårn. Och hon minns än oron, när hon hörde en bil

signalera utanför huset.

- Bergsäker på att nu var det en ko eller kviga som var på rymmen igen.

Hantera plog och harv bakefter traktorn tillhörde också bondmorans arbetsuppgifter.

- Med mer eller mindre lyckat resultat, skrattar Berit och minns när hon med plogen efter traktorn skulle åka över slåttervallen för att plocka blommor vid åkerkanten.

- Olle stod vid vägen och vinkade frenetiskt till mig. Jag vinkade glatt tillbaka och fortsatte. Först när jag var hemma upptäckte jag att jag glömt att lyfta plogen. Min lilla utflykt hade lämnat tydliga spår i form av flera plogfårar i sommarens slåttervall.

1970-talet – ett bra årtionde att vara mjölkbonde

Berit och Olle fick erbjudandet att bli s.k. KR-bönder. Satsa i stor skala i mitten på 60-talet.

- Men vi avstod, ville inte binda upp oss med de stora skulder en sådan satsning skulle innebära. Vi valde att utöka i vår egen takt istället och höll som mest 20 kor.

1970-talet minns hon som det bästa som mjölkbonde. Ekonomin pekade uppåt, de kunde modernisera huset och lantbruket klarade nödvändiga investeringar. Det var också en tid när hon kunde börja odla andra intressen. Ordförandeskapet i lokalavdelningen av Centerns Kvinnoförbund – CKF, blev bara ett i raden av de uppdrag hon med entusiasm och glädje tog sig an. Med CKF följde engagemang på den politiska arenan i kommunen, där hon under arton år var en färgstark och stridbar politiker för sin kommunal.

Till historien lär hon i sammanhanget ha gått när hon under ett kommunfullmäktigesammanträde frankt deklarerade att "Det skjuts alldeles för lite".

- Jag blev så otroligt förtretad, när de i centralorten inte hade någon förståelse för oss ute på landsbygden, så jag kunde helt enkelt inte hålla tyst.

- Men det var egentligen en gammal hamrångebo jag citerade i sammanhanget, erkänner hon så här efteråt.

Rik på pengar har hon aldrig blivit på sina uppdrag. Men det har liksom heller aldrig varit det betydelsefulla för Berit. Sina drömmar har hon velat se förverkligade på ett annat plan. Drömmarna för bygden hon bor i, människorna som lever där och kulturarvet att värna och ta hand om.

Mångåriga ordförandeskap i hembygdsföreningen, hantverksföreningen Hamrånge Slöjdare och länets hushållningssällskap är ännu ett bevis på denna hennes personlighet. Sjävlärd har hon fångat de delar, som hjälpt henne nå sina mål.

- Livet är pussel, men man måste själv hjälpa till att lägga bitarna.

Uppbrottet som bonde blev svårt

I slutet av 80-talet gav de upp sitt jordbruk och slutade med korna. Tjernobytkatastrofen blev den utlösande faktorn men också att Olle drabbades av svår astma med komplikationer.

- Men egentligen var jag inte redo för ett uppbrott. Det kändes fruktansvärt svårt att sluta med djuren.

- Visst kunde man bli så otroligt förbaskad på korna ibland att man önskade dom dit pepparn växte. Gudarna ska veta att de är egensinniga djur, men oj vad jag saknade dom när dom var borta. Ordspråket "Man saknar inte kon förrän bålet är tomt", stämde verkligen på mig. Så fort jag såg en ko ville jag bara rusa dit och krama henne, riktigt känna hennes värme.

- Det tog lång tid att komma över.

1998 drabbades Berit och Olle av ännu en stor sorg. Deras hem, deras

släktgård, brann ner till grunden vid en häftig brand. I sista stund hann de rädda sig själva, men hemmet och alla ägodelar blev lågornas rov.

- Tänka sig, att jag inte ens hade ett kakmått kvar att baka kakor med. Det var en tung tid.

Idag är huset uppbyggt, men istället för Berit och Olle flyttade äldsta dottern med familj in. Själva byggde Berit och Olle sig ett hus på Skomakarbacken i byn. Med stor trädgård förstås, vad annars, och höns som fritt pickar i hönsgården bakom huset.

Skulle inte passa som bonde idag

Tankar om framtiden för jordbruksnäringsen, som varit en så stor del i

hennes liv, finns där nästan alltid. Känslan för jorden, för djuren, finns kvar, även om den aktiva tiden är förbi.

- Visst undrar man hur det ska bli, när förändringarna är så stora.

- Fast egentligen har man nog kanske oroat sig så i alla tider. Det är ju så med förändringar.

Men bonde själv, det skulle hon inte vilja vara idag.

- Förr var det naturens lagar och det sunda bondeförnuftet som fick råda. Nu har allting blivit så krångligt, friheten är beskuren och det är andra som ska bestämma.

- Nej, det är nog skönt att man har den tiden bakom sig, säger Berit Östlund, lantbrukare och lantbrukarhustru under 30 år på gården i Hagsta by.

Christina, lantbrukarhustru 2006

- Man är som en sambandscentral.

Christina har sin egen definition på att vara "bondmora". Utan att det går att spåra det minsta negativt i hennes uttryck. Och förmodligen känner många, många lantbrukarhustrur väl igen sig.

- Trådar ska både hållas i och knytnas ihop. I vissa företag är man flera, på ett familjejordbruk faller lotten ofta på kvinnan i huset och för mig känns det bara naturligt, förklarar hon.

Hon var bara 20 år, när hon kom till gården i Hamrångefjärden. Gifte sig med sin Ingemar som hon träffat på lantbruksskolan. Själv var hon inte uppväxt på en bondgård, men främmande för lantbruk var hon inte och att det skulle handla om djur i yrkeslivet kändes som en självklarhet.

Oförutsedda händelser - vardagen i lantbruket

Drygt 25 år, tjugofyra kossor, fyra grabbar och en tjej senare har hon ett klarsynt perspektiv över vad det innebär att vara lantbrukare och lantbrukarhustru. Några problem att fylla arbetsdagen har hon aldrig haft, det ingår liksom i jobbet och är inget hon funderar särskilt över.

- Men den blir förstås sällan som man tänkt. Och fast jag så väl vet det, så slösar jag en massa energi på att tänka ut vad jag ska göra när jag går där på morron och mjölkar, som sen ändå inte blir gjort.

- En oväntad kalvning som behöver assistans, en söndertrampad spene, en trasig pulsator - det är mycket som händer där ute bland kossorna - då är det bara att prioritera om, innan man ens lämnat lagårdspasset.

Eller som när mor och barn skulle förbereda Arvids 8-årskalas i

intelligande idrottslokalen. Far i huset inte hemma.

- Hade packat in prylar och ungar i bilen, när vi upptäckte att ungdjuren var ute på drift. Bara att ändra planerna, köra runt och placera ut grabbarna på strategiska platser att mota djuren och så hjälpas åt att få in dem i fällan igen.

- Födelsedagskalas blev det, men inte så väl förberett som jag hade tänkt.

Nej, någon idé att staka ut dagarna är det inte, de fylls ändå av både förutsedda och oförutsedda arbetsuppgifter.

- Jag kan kasta en blick på almanackan bara för att upptäcka att skattedeklarationen skulle varit inskickad för flera dagar sen, eller plötsligt komma på att, javisst ja, måste ju in på CDB och registrera djur också.

Men det är hennes liv, det liv hon vill leva och då inrättar man sig efter det, säger hon.

- Visst, visst kan också jag fundera ibland. Som när vi häromda'n gjorde en smörgåstårta och jag för mitt liv inte kan komma ihåg vem av pojkarna det var som hjälpte mig.

"Att vara styrelseordförande på gården räcker"

I bondmoran Christina finns också entreprenören Christina. Planering av verksamhet och ekonomi, visioner och tankar inför framtiden om det lantbruksföretag hon driver tillsammans med Ingemar. Jämlikheten har slagit igenom.

- I alla fall för det mesta, skrattar hon. Men man kan inte peta i alla smådetaljer för då skulle det inte fungera på bondgården.

För få kvinnor sitter i ledande ställning i styrelser och nämnder inom lantbrukssektorn, sågs det. Inte så

konstigt alls, menar Christina.

- Inte har vi tid med sånt, vi har fullt upp att vara styrelseordförande hemma på gården ju.

I en tid av snabba förändringar för jordbruket gäller det att ligga steget före och idéer saknar hon inte för att möta framtiden på den egna gården. Lite för entusiastiskt ibland, erkänner hon.

- Man rycker och sliter i många trådar och då kan jag tänka, när jag kommit halvvägs med något projekt, att vad f-n drog jag igång det här för.

Många idéer inför framtiden

I sitt tänkande styrs hon av ideologin närproducerat, ekologi och biologisk mångfald och att bedriva KRAV-märkt produktion stämmer helt med hennes tankegångar. Bakterierna hemmavid är hon ju välbekant med, menar hon.

- Så jag äter mycket hellre en korvskiva jag tappat på golvet hemma i mitt eget kök än nudelsoppa med smaktillsatser.

Friluftsluncher är en av de idéer hon nu håller på att lansera. Inför det projektet har hon gått utbildningen HACCP för livsmedelsföretag, som ger ett verktyg för produktsäkerhet. Certifierad blir hon under 2006.

- Friluftsluncher bygger på att matgästerna ska känna delaktighet. Jag tillhandahåller råvarorna, men de får själva vara med och klyva ved och göra upp eld inför den gemensamma tillagningen.

På matsedeln ska det genuina för länet lyftas fram har hon tänkt och de kategorier hon vänder sig till är bl a företag som vill ha hälsofrämjande aktiviteter för sin personal och kompisgrupper.

Fisketurism har de också sneglat på, hon och Ingemar och som om inte det var nog har hon också visioner om egen linodling och att investera i en oljepress för att ta fram ett högproteinrikt foder.

- Biprodukterna kan användas till att blanda i traktorbränslet och man kan också ta fram KRAV-godkänd linolja.

Välfyllda dagar

Christina har, liksom många av sina medsyststrar, ansvaret för den administrativa delen av jordbruket. Och det kan vara mentalt tungt, tycker hon.

- Så för att underlätta köper vi numera bokföringstjänsterna liksom att vi tar hjälp med EU-ansökningarna.

Fyra av barnen är adopterade och Christina är aktiv inom Adoptionscentrum, där hon utbildar blivande adoptionsföräldrar. Därtill förkovrar hon sig gärna inom lantbrukets olika genrer genom kurser och utbildningar.

- Det är min avkoppling det, när jag får möta människor att delge och utbyta tankar med.

I den mån det finns fritid för henne själv, så ger hon sig gärna ut i skogen för att plocka bär och svamp.

Trött? Jovisst blir man det ibland, men då sover man, konstaterar hon frankt.

Med lagårn fylld av djur, fyra grabbar i skolåldern, en liten tjej på 2½ år, hus och hem, är det omöjligt att hinna med allt man vill till hundra procent och det gäller att utnyttja tiden så effektivt det går.

- När skrivaren skriver ut årsbokslutet samtidigt som diskmaskin och tvättmaskin är i full gång och jag själv går där med dammsugar'n, då kan jag känna mig riktigt nöjd, säger Christina Hägglund, lantbrukare och lantbrukarhustru i Hamrångefjärden.

Karin på "Pallars" i Järvsö

"Upp klockan 6 och mjölka, ut med dyngan och ge kossorna mat. Hö, korn, havrekross och lite köpt kraftfoder. Klockan 8 åt vi frukost, ofta pölsa och fläsk, eller blodpalt, fläsk och säs, korngrynskaka och ibland strömming med potatis och gröt.

Så var det att diska, städa upp lite och bädda sängar. Klockan 10 var det förmiddagskaffe med vetebröd, klockan 12 middag, ofta kött i någon form samt kräm och mjölk. Klockan 3 eftermiddagskaffe och vid 6-tiden kvällsmat efter det att vi gjort klart i ladugården. Då bjöds det pannkaka, gröt eller uppstekta rester."

Bondelivet började redan som barn

Karin Andersson växte upp på gården Pallars i Hiklack, i 30-talets Järvsö. Äldst av fyra syskon. Direkt efter avslutad skolgång – 6 år gick man på den tiden – fick hon börja hjälpa till i lagård och med de övriga sysslor, som hörde en bondgård till. Tio kossor, några kvigor och kalvar hade hon och hennes mor att sköta, "för inte kunde karlar hjälpa till med sånt jobb på den tiden inte".

1992 berättade Karin om sitt liv som bondmora på Pallars. En berättelse som idag finns arkiverad på Nordiska Museet i Stockholm.

"På vintern hade vi alltid en väv uppe. Det var handduks-, lakans- och örngottsvävar. 100 alnar i taget, vilket är 60 meter. Vidare skulle det tvättas, strykas och lappas. Och allt bröd, både vetebröd och matbröd bakades.

På somrarna skulle det arbetas ute på åkrarna. I slåttertiden var det att räfsa alla diken och sedan "drall" – att gå efter släpräfsan. Gallra rovor var ett tråkigt jobb med långa fåror som aldrig

tog slut och med mygg och knott, som surrade och bet överallt.

På hösten var det att ta upp säd, när karlarna skar med lie "i kring". Som tur var fanns det först en avläggare och sedan en självbindare som underlättade arbetet.

Höst och vår var det storslakt. En gris och kalv, som skulle saltas eller konserveras i glasburkar."

Blev bondmora själv

1965 övertog Karin och hennes man jordbruket. Det var vid en tid, då stora omarronderingar gjordes i byarna och deras lantbruk med jord och skog växte till 488 hektar.

1973 byggde de en ny lagård för 30 kor och 30 ungdjur, de dikade och förbättrade jorden. Det mesta av gårdens arbete skötte de själva.

"Min make och jag skötte för det mesta lagårn och det tog omkring 5 timmar varje dag. Till vår hjälp hade vi nu rörmjölkning och automatisk utgödsling, men det var arbetsamt ändå.

Allt inomhus föll ju på husmors lott. Laga mat, städa, tvätta och baka och vi var ofta mycket folk runt matbordet. Kyl, frys, tvättmaskin och så småningom också diskmaskin underlättade en hel del.

På sommaren hjälpte jag till ute på åkern. Vi hade nu moderna redskap och att hoppa upp på traktorn och harva i vårbruket eller vända hö i slåttern, fick ju en kvinna klara av. Skotta hö i ladan var också fruntimmersgöra. Och på våren, när korna kommit ut på bete skulle lagårn skuras från golv till tak."

Fina stunder av lycka

Det var dagar fyllda av arbete för "nog är det arbetsamt att vara bonde med mjölkkor" tyckte Karin.

”Men att på våren få bereda jorden och sedan se hur säden sticker upp sina ljusgröna små skott och få gå ut och se hur det växer, är en underbar känsla. Och sedan på hösten se hur sädesfälten mognar och luktar gott. Med en viss ängslan hinner vi tröska och få in säden innan det börjar storregna och frosten kommer. Och när allt är under tak, vad det är härligt om det lyckas. När skörden är inne känner man sig rik och lycklig och glömmer alla bekymmer”.

Gården överläts så småningom på en son och när Karin berättar om sitt liv som bondmora slutar hon med orden:

”Än går det i gamla spår med mjölkkor och det är jag glad för. Det är en levande bondgård så länge det finns djur på gården.”

Solveig på Smensgård

Solveig blev bondmora på 1940-talet. Gifte in sig i yrket och funderade inte så mycket på det.

- Är man ung och stark och med livet framför sig så räds man inte, även om arbetet är tungt.

Ny lagård byggde de, hon och Uno, när de tog över vid Smensgård 1947.

- Så som det skulle vara på den tiden, med plats för kor, häst och grisar.

Att gå i lagårn morron och kväll var en självklarhet för 40-talets bondmora. Djuren skulle ha mat, korna mjölkas och det skulle mockas och göras rent. 7 dagar i veckan, 365 dagar om året.

Det här var långt före rörmjölknings och den automatiska utgödslingens tid. Här var det dynggrep och kärra som gällde. Och mjölkspann där mjölken sedan tömdes över i krukor och kylades.

- Mjölk bilen kom redan klockan 7 på morron, så då gällde det att vara klar tills dess.

Ofta gjorde de lagårdsstöket tillsammans hon och Uno, men om han var ute på annat arbete, på de egna åkrarna, när han körde åt andra eller högg i skogen, då var hon ensam i lagårdsarbetet.

- Vi hade bland annat ett tröskverk, som han for runt till andra lantbrukare med under hösten.

Svärföräldrarna bodde kvar på gården

Att arbeta utanför gården var inte tänkbart för 40- och 50-talets lantbrukarhustru. Hem och barn skulle också skötas. De blev tre så småningom, två pojkar och en flicka.

Arbetsdagen började tidigt i ottan. Först upp för att göra eld i spisen – på vintern främst för värmens skull – men också för att ordna frukost till barnen.

- Vi fick förstås en elektrisk platta av min pappa så småningom, en sån där

med två plattor på var det förresten, och då blev det lite lättare.

Annars var hösten den allra jobbigaste tiden, minns Solveig.

- Dels var det skörden av spannmål, där vi måste hjälpas åt, men sen hade vi ju höstslakten också, som skulle tas reda på och så skulle alla grönsakerna skördas i trädgården.

- Men frysbox hade vi tidigt och det underlättade.

Många, många var de lantbrukarhustrur som vid den här tiden tog hand om sina föräldrar eller svärföräldrar. Solveig var en av dem. De bodde till en början i eget hus, men flyttade så småningom in hos Uno och Solveig, som då skötte både tvätt, städning och mathållning åt dem alla. Svärmor gick bort 1959, därefter bodde svärfar kvar till sin bortgång 1974. Då var han 93 år gammal.

Vid höbärgningen kom ofta släktingar hem för att hjälpa till och då blev matgästerna ännu fler.

- Och jag som aldrig tyckt om att laga mat egentligen, skrattar hon.

”Bäst var att köra in den nytröskade spannmålen”

Vår, sommar och höst fanns hon utöver lagårdsarbetet även med ute på åkern.

- Allra bäst tyckte jag om att köra in den nytröskade spannmålen. Då var det liksom klart inför vintern på någe vis.

Fyrtio år var Solveig bondmora på Smensgård, sedan tog nästa generation över.

- Visst kändes det fint att de ville ta över, men det var med blandade känslor för min del, säger hon.

- Jag visste ju vilket hårt arbete som väntade.

Källor och litteratur

Dala-Gävle Husdjur, Semin 50 år – Kokontroll 100 år, Per J Lundström 2001
Data om Bollnäsmejeriet, 1981
De nya bönderna, Lars-Göran Pettersson, förbundsordförande Lantbrukarnas Riksförbund 2006
Gefleortens Mejeriförening, jubileumshistorik 1943, jubileumshistorik 1958
Gefle
Gävleborgs Läns Kungl. Hushållningssällskap 1814-1964, Bengt Sjölund 1964
Gävleborgs Läns Hushållningssällskap 175 år, Jens Alvarsson, Anders Eriksson 1989
Jordbruket i industrisamhället 1870-1945, Mats Morell, LT:s förlag 2001
Jordbruket i välfärdssamhället 1945-2000, Iréne A. Flygare, Mats Isacson, LT:s förlag 2003
Riktlinjer för den framtida jordbrukspolitiken, 1942 års jordbrukskommitté
Skogsägareföreningarna i ett historiskt perspektiv, Bengt Andersson, Jan Häckner, Lars Lönnstedt, Sveriges Skogsägareförenings Riksförbund 1980
Vi är partiska, en bok om skogsägareföreningens historia skriven av skogsägarna Mellanskog 1995

Marianne Lundqvist är journalist och författare till boken *Hamrångebygden genom tiderna* som gavs ut 2004.
Hon är uppvuxen i Hamrångefjärden, Gästrikland och bor sedan trettio år tillbaka tillsammans med sin man på ett lantbruk, där både mjölk- och köttproduktion bedrivits men som numera har inriktning på växtodling och skogsbruk. Hon har tidigare arbetat som lokalreporter i Hamrångebygden, men driver sedan några år tillbaka ett företag med inriktning på journalistik, som bl.a. ger ut lokaltidningen *Alla Tider's*.

Hon är tillgänglig på telefon 0297-200 37 och e-post: textmakeriet@swipnet.se